

Els noms de lloc i el territori. Una interpretació geogràfica de la toponímia del Baix Camp (Tarragona)

Joan Tort i Donada

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

Departament de Geografia Física i Anàlisi Geogràfica Regional
Facultat de Geografia i Història
Universitat de Barcelona

Programa de doctorat "Paisatge, regió i medi ambient". Bienni 1988-1990

ELS NOMS DE LLOC I EL TERRITORI. UNA INTERPRETACIÓ GEOGRÀFICA
DE LA TOPONÍMIA DEL BAIX CAMP (TARRAGONA)

Tesi doctoral presentada per
JOAN TORT i DONADA
per optar al títol de doctor en geografia

Dirigida pel Dr. VICENÇ M. ROSSELLÓ i VERGER

Tutor: Dr. JOSEP M. PONS i GRANJA

Barcelona, setembre de 1999

6.3. Els noms dels nuclis de població de la comarca: una perspectiva onomasiològica

Abordem, en aquest epígraf, l'estudi de la interrelació toponímia-territori a la comarca del Baix Camp al marge ja dels criteris relacionats amb la quantificació i la distribució dels topònims. Entrem pròpiament, en el terreny que d'una manera genèrica podríem denominar "semàntic", i més concretament *onomasiològic*: l'estudi dels topònims com a "formes d'expressió" de la diversitat dels llocs i del territori en general (17).

Cal puntualitzar que una interpretació onomasiològica de la toponímia d'un territori extens com el Baix Camp es pot abordar a diverses escales (en el sentit geogràfic del terme), amb la particularitat que cada escala pot aportar un tipus d'informació qualitativament diferenciada. En el nostre cas, el fet de disposar de la "toponímia bàsica" (en els termes en què la definíem al capítol 5) dels municipis de la comarca com a fonament de la recerca ens dona un avantatge: poder passar de l'òptica general a la particular, o de la particular a la general, sense gaire problemes. Pensem que el símil de la cartografia pot ser vàlid per expressar la idea que volem transmetre. Un mapa a escala 1:5.000 pot ser "reconvertit" a l'escala 1: 50.000, mitjançant la tècnica de la generalització, sense que el seu contingut deixi de ser fidedigne; en canvi, el procés a la inversa és impossible: situats en una escala determinada, passar a una altra escala amb un major nivell de detall és com fer un "salt al buit", a causa de la manca de referents segurs.

Al llarg d'aquest epígraf i dels dos següents farem diverses vegades el "canvi d'escala" apuntat. Les raons són diverses; hem assenyalat més amunt la diferència qualitativa que es deriva del canvi de perspectiva. A més, podem afegir-hi la necessitat de no circumscriure la nostra anàlisi a una visió estrictament local (amb el perill que, involuntàriament, passés a ser "localista"). I encara hi ha altres motius, com la possibilitat d'aprofitar amb la màxima amplitud el potencial d'interrelació en tots els sentits -tant d'idees com de fets- inherent al coneixement geogràfic, entès com un "punt de vista global sobre el món" (en els termes que apuntàvem al capítol segon de la tesi).

6.3.1. Apunt previ: els aspectes geogràfics de la “toponímia nuclear” del Baix Camp

Sobre la base dels arguments exposats, passarem a fer una primera lectura geogràfica de la toponímia de la comarca. El nostre punt de referència serà, ara, una selecció elemental dels noms de lloc del Baix Camp: els noms dels seus nuclis de població (és a dir, allò que d'una manera genèrica es pot qualificar com la “toponímia nuclear” de la comarca). Les raons de la tria d'aquest tipus de topònims són diverses, i les assenyaalem seguidament:

a) La “toponímia nuclear”, en els termes en què ha estat definida, conforma un conjunt de topònims homogeni des del punt de vista territorial. Aquesta homogeneïtat (en el sentit que tots els noms en qüestió se situen en un mateix nivell de “transcendència espacial”) permet establir correlacions entre uns noms i uns altres, i entre els noms i el territori, tot evitant la càrrega de subjectivitat que comporten determinades categories toponímiques (per exemple, la distinció tradicional entre “toponímia major” i “toponímia menor” o “microtoponímia”). (18)

b) Es tracta d'una toponímia amb una fonamentació històrica important. Per regla general -si més no en el context del territori català-, la “toponímia nuclear” sol ser la més antiga i la més ben documentada a través del temps. La causa d'aquest fet és simple: el poblament -és a dir, la configuració dels assentaments humans sobre el territori- és el “suport estructural” sobre el qual s'organitza la vida de qualsevol col·lectivitat. En el cas del Baix Camp, l'època baixmedieval (segles XII-XIII), caracteritzada per la colonització subsegüent a la fi del domini musulmà, marca l'inici d'una seqüència històrica que arriba fins al moment present. No és estrany, doncs, que les primeres atestacions documentals de la major part dels nuclis de població de la comarca tinguin una grau de correlació cronològica molt significatiu.

c) És una toponímia que, per la seva transcendència, és normal que hagi estat abordada amb caràcter prioritari pels especialistes. Això confereix a l'estudi unes possibilitats d'aprofundiment més grans. En aquest sentit, cal reconèixer l'avantatge que significa poder consultar, a més dels estudis monogràfics que s'hagin dut a terme, l'obra onomàstica completa de Joan Coromines; i particularment l'*Onomasticon Cataloniae*. L'existència per si mateixa d'aquesta obra -amb independència que, com

qualsevol obra científica, pugui ser posada en qüestió- assegura, a l'estudiós de l'onomàstica i del territori en general, una "uniformitat bàsica" en el tractament dels problemes etimològics. I això, per part nostra, seria absurd menystenir-ho.

De cara a la nostra anàlisi, partirem de les tres premisses descrites i d'un principi que plantegem com a hipòtesi. L'hem anomenat "principi de significativitat territorial", i el formulem en els termes següents: "En condicions homogènies d'espai i de temps, una sèrie de topònims afins d'un determinat territori tendeix a reflectir els aspectes geogràficament més significatius d'aquest territori". Amb caràcter complementari assenyalarem que, en principi, es compleixen les dues condicions inicials de verificació de la hipòtesi: partim d'un context geogràfic i històric homogeni, i adoptem com a objecte d'estudi una sèrie toponímica afi, com és la dels nuclis de població de la comarca.

6.3.2. Anàlisi detallada dels topònims

Passem a continuació a analitzar, un per un, els "topònims nuclears" del Baix Camp. Diguem, prèviament, que als vint-i-nou noms municipals hi hem afegit els noms dels nuclis agregats, en el cas dels municipis que en tenen -o que n'han tingut. Concretament: Bonretorn, a l'Albiol; Mascabrers, a l'Aleixar; Cortiella a Alforja; Gallicant a Arbolí; les Irlles i les Voltes a Riudecols; l'Hospitalet de l'Infant, Fatxes, Castelló, Masboquera, Masriudoms, Masvalentí, Gavada i Remullà a Vandellòs; l'Arbocet a Vilanova d'Escornalbou i Sant Joan dels Arcs a Vinyols.

* L'Albiol (*Ipsum Albiol*, 1164)

Coromines considera que el nom prové del llatí ALVEOLUS (diminutiu d'ALVEUS), o sigui, "petita conca o receptacle", aplicat analògicament a la llera d'un curs fluvial; concretament, assenyala que "el nom present es deu referir a la clotada del peu del poble, conca de recepció que baixa des d'allí cap a la Selva i, passant per Vilallonga, va a desguassar al Francolí". (*OnoCat*, II, p. 85) Moreu-Rey, estudiós d'aquest municipi en particular, interpreta el nom en el mateix sentit i aporta altres arguments significatius: "En un Camp de Tarragona similarment poblat i densament cultivat, els romans devien haver cercat a l'Albiol allò que hi busquen ara els nostres contemporanis: l'aigua. (...) El topònim l'Albiol devia designar allò que era, i és encara: un dipòsit natural d'aigües amb

llur canalització vers la plana -l' "obiol" (pronúncia genuïna del mot), la canal (de *alveolu*, que tenia en llatí sentits similars: recipient, canaleta, llit estret d'un riu, etc.).” (Moreu-Rey, 1975, p. 324)

* **Bonretorn** [terme de l'Albiol]

Moreu-Rey el documenta cap al segle XV. La ubicació en una cruïlla de camins (“situat vora un dels camins d'Alcover a l'Albiol, i sobre l'antic camí travesser d'Alcover a Alforja”; Moreu-Rey, 1976, p. 460) fa pensar que el sentit del nom al·ludeix, metafòricament, a aquesta ubicació. A més, la circumstància que datin d'aquella època nombrosos topònims que al·ludeixen emfàticament a la idea de bellesa, joia o felicitat, ens permet aventurar que aquest devia ser un dels casos.

* **L'Aleixar** (*Alexar*, 1194)

Per a Coromines, “és clar que és arabisme, com ho suggereixen la inicial i l'etimologia àrabiga de tants pobles del Camp de Tarragona. Es repeteix a Tivissa en plural: Mas de Lleixares (1496) (...) Però també és versemblant que coincideix amb la d'un nom ben famós de la rodalia granadina: *Los Alixares*, avui Alijares (...), nom provinent (...) de l'àrab; o més precisament, pertanyent als parlars hispanoàrabs”. D'acord amb els arguments que desenvolupa, recolzat també en García Gómez, es decanta per una etimologia paral·lela a la d'aquest nom (*al-disar*): “hameau, village, pays des montagnes”; en altres paraules: “el lloc de les pastures; on les bèsties peixen” (*OnoCat*, II, pp. 113-114). En qualsevol cas, cal subratllar el fet que el terme del poble és força trencat i que les activitats agràries hi han tingut sempre un caràcter preponderant; Emili Morera, a la primeria del segle, hi constata l'existència de 750 ha de terreny de pastura (GGCat, vol. *Tarragona*, p. 640).

* **Mascabrers** (*Manso dels Cabrers*, 1328) [terme de l'Aleixar]

Topònim que té, per a Coromines, un origen antroponímic (*OnoCat*, V, pp. 214-215; l'autor esmenta com a genuïna la grafia Mascabrés). En qualsevol cas, aquest topònim ens interessa sobretot pel fet d'atestar un mas de l'inici del s. XIV.

* **Alforja** (*Alforja*, 1154; *Alforja*, 1253)

Ens referim a aquest nom al capítol tercer de la tesi (epígraf 3.2.6.3.), amb motiu de l'avaluació del contingut geogràfic de l'*Onomasticon Cataloniae*, de Joan Coromines. Ara reproduïm de nou el fragment transcrit, en l'avinentsa d'estar davant un dels "topònims nuclears" de la comarca que, sens dubte, té un vessant geogràfic més remarcable: "Ja des del punt de vista geogràfic és ben convincent que ens deixem guiar per l'etimologia vers el coll d'Alforja, al peu del qual es troba el poble: coll (...) que constitueix el pas més important des del Camp al Priorat, pel qual la carretera de Reus a Cornudella travessa la serra limítrofa del Camp. I això ens duu a l'arrel aràbiga *frǧ* 'obrir, fer espai, fendre, partir, separar' (...). *Alfurǧ* o *al-fūrǧa* és doncs, en general, 'l'obertura', 'la separació', i, en particular 'portell, obertura practicada per donar pas' " (*OnoCat*, II, p. 129).

* **Cortiella** (*Cortiella*, 1190) [terme d'Alforja]

D'acord amb la interpretació de Coromines, procedeix del terme CORTICELLA, diminutiu romànic de cort (de porcs) i emparentat amb nombrosos topònims del domini lingüístic, com ara Cortils, Cortina, Cortinada, Cortingles o Cortixelles (*OnoCat*, III, p. 445).

* **Almoster** (*Mosterio*, 1164)

Sembla, en aquest cas, que l'etimologia del nom apunta a una producció del país: el vi. Segons Coromines, es tracta d'un topònim d'etimologia aràbiga, "sense descartar del tot que s'hi sumés un poc una arrel mossàrab (...). El més probable, em sembla, és que vingui de *mustâr* "mosto del vino, miel del lagar", registrat en *PAIc*, en *Rma* i en altres autors vulgars." (*OnoCat*, II, p. 162). De tota manera, i d'acord amb les dades documentals que aporta Amigó, remarcuem que les citacions del poble com *el Moster* o *Moster* han estat històricament predominants; fins i tot al nivell oral és habitual la interpretació del topònim com *el Moster*, almenys a escala local. (Amigó, 1968, p. 67)

* **Arbolí** (*Herbulino*, 1262)

Un altre nom de probable origen antroponímic. Coromines s'adhereix aquí a l'etimologia proposada per Simonet, als preliminars del seu *Glosario Mozàrabe*: "nombre gentilicio

del autor de una epístola o tratado sobre los alimentos (...) que vivió en los últimos tiempos del reino de Granada”. (*OnoCat*, II, p. 219).

* **Gallicant** (*Gallicant*, 1200) [terme d'Arbolí]

Nom al·lusiu a la posició enlairada d'aquest nucli de població, esmentada, segons Coromines, d'una forma metafòrica; concretament, a través de “GALLI CANTUS, ‘el cant del gall’, expressant l’indret prominent des d’on sentim el primer cant del gall, en apuntar l’alba.” (*OnoCat*, IV, p. 300). De fet, el reconeixement del lloc permet constatar que una de les seves notes més destacades és el caràcter de talaia i la visió panoràmica. S’hi refereix àmpliament Josep Iglésies (1948). Cal dir, d'altra part, que l'estudi de la toponímia comparada permet traçar paral·lelismes amb altres noms similars (fins i tot de dominis lingüístics diferents), possiblement formats a partir de la mateixa motivació. Coromines cita, al respecte, *Callicant* (Sant Llorenç des Cardassar, Mallorca), *es Gallicant* (Campos, Mallorca), diversos *Gallocanta* en domini castellà, *Chantecoq* (departaments de Marne i Loiret, França), i probablement *Galligants* (Girona). (*OnoCat*, I, p. 88).

* **L'Argentera** (*Argentera*, 1359)

En aquest cas la interpretació etimològica del topònim no planteja massa dificultats, atesa la ubicació del poble al peu de la serra del mateix nom, formada en bona part per cingleres calcàries desproveïdes de vegetació. Per a Coromines, el nucli “pren nom del viu color blanquinós d'aquells vessants” (*OnoCat*, II, p. 237). En el mateix sentit s'expressa Albert Manent (1995, p.3).

* **Les Borges del Camp** (*Les Borges*, 1359)

Coromines indica que el nom comú *borja*, sobre el qual es formà el topònim, “és una de les variants que ha pres en la nostra toponímia el mot àrab búrg, ‘torre’ “ (*OnoCat*, III, p. 81). Estem davant un nom, doncs, que originàriament al·ludia a un tipus determinat d'assentament. Cal recordar que el mateix Coromines, a pròposit de l'article *borja* (*DECat*, II, p. 116), esmenta que al Priorat i les Garrigues, cap als anys 30, l'havia registrat encara com un mot conegut, bé que amb caràcter excepcional (i amb el sentit de “barraqueta a l'era de batre per tenir-hi la palla”).

* **Botarell** (*Botarell*, 1173)

En aquest cas, la investigació etimològica apunta a un origen antroponímic. Coromines s'inclina, sense descartar que sigui un nom mossàrab, per un origen com a nom de persona (concretament, de moriscos tarragonesos). Particularment, esmenta que en el capbreu d'Entença, referit a la zona Tivissa-Móra, copiat cap al 1340 (i amb dades dels segles XII-XIII), figura un morisc, "Ayça Botareyl" (*OnoCat*, III, pp. 102-103).

* **Cambrils** (*Cambrils*, 1151)

Com en el cas de les Borges, estem davant un topònim al·lusiú a un tipus d'assentament. Concretament, Coromines el considera format sobre el terme *cambra*, llatí CAMARA; "derivat comú a bona part de les llengües romàniques, que en català sembla haver tendit a antiquar-se des de bastant antic (...); aplicat sobretot a íntims recintes eclesiàstics, però hi havia hagut accepcions més àmplies, que restaren en llengua d'oc i en francès antic (...) I, sens dubte, en mossàrab (...)" (*OnoCat*, III, pp. 212-213). A manca de dades més concretes, podem pensar que les "petites cambres" a què feia referència el nom original eren unes construccions que acomplien una funció auxiliar per a determinades activitats del camp, o fins i tot per a la pesca. Es tractaria, en aquest sentit, d'un nom equiparable d'alguna manera (si més no, quant a la "funció") al topònim d'un terme veí: les Borges del Camp.

* **Capafonts** (*Capafontes*, 1159)

El terme de Capafonts s'estén per la capçalera del riu Brugent -l'afluent més important del Francolí-, que aquí forma una xarxa radial de barrancs i petits riuets. Un cop més, la realitat geogràfica es correspon de ple amb el sentit etimològic del nom; en paraules de Coromines, prové "del llatí CAPUT FONTIS, lloc on hi ha el 'cap de la font': la del riu Brugent." (*OnoCat*, III, pp. 250-251). De fet, als tractadistes que s'han referit a Capafonts no els ha passat per alt aquesta característica: Iglésies i Santasusagna (1929, p. 127) s'hi refereixen amb detall, i Manent (1981, p. 14) apunta que "uns seixanta punts d'aigua justifiquen el seu nom".

*** Castellvell del Camp (*Castri veteri*, 1336)**

Coromines es refereix a aquest topònim correlativament al Castellvell de Solsona i a Castellvell de Salses, i assenyala que en tots tres casos l'origen del nom és el llatí CASTELLU VETULU; en definitiva: “Castell vell” (*OnoCat*, III, pp. 319-320). Tot i això, no hi ha constància que al nucli del Baix Camp hi hagi hagut mai cap castell: “Malgrat el nom, no hi ha al terme cap romanalla d'edificació defensiva” (Amigó, 1968, p. 17); en el mateix sentit, GGCC, VII, p. 206. De tota manera, Amigó -que reporta l'afirmació de Dauzat en el sentit que els topònims relacionats amb *castrum* són anteriors al segle V- suggereix que el nom *Castroveteri* podria haver al·ludit a un campament establert en època de dominació romana (Amigó, *Ibid.*, p. 17).

*** Colldejou (*Colle Jovis*, 1154)**

Estem, de ben segur, davant un topònim genuïnament al·lusiú a l'àmbit muntanyenc on hi ha enclavat el nucli de Colldejou, i pel qual s'estén el seu terme. Coromines, tot comentant l'etimologia del nom (i al·ludint en concret a “*jou*”), assenyala que “és ben probable que es tracti com pertot de JUGUM, ‘cim’, d'acord amb la ó del nom actual i amb la forma de la famosa mola de Colldejou (que ha donat nom al poble). (...). El llatí JUGUM ‘carena de muntanya’ és també ‘cim’, que és el sentit que correspon al català *jou*, tan repetit en la toponímia dels Pirineus per designar collades (...). (*OnoCat*, III, pp. 409-410). El mateix Coromines, al *DECat*, II, p. 824, escriu que “el port o collada és el punt més alt que petja el caminant en tramuntar la serra, el cim del seu camí, el *summum jugum* de Cèsar i altres antics, el Cap del Port, com diuen en el Pallars i la Vall d'Aran.” Notem, d'altra banda, que la primera part del topònim -el terme *coll-* es pot interpretar també en el sentit de “pujol o turó baix” (‘coll’ procedent del llatí COLLIS), a més de “pas elevat entre muntanyes més altes” (‘coll’ procedent del llatí COLLUM); si es tractés d'aquest últim cas, l'etimologia de Colldejou emmenaria a una duplicació tautològica (20).

*** Duesaigües [desconeixem atestacions antigues del nom]**

Nom de sentit geogràfic força evident (21), al·lusiú a la ubicació del nucli entre dos corrents fluvials. Madoz, en parlar del poble, s'hi refereix en els termes següents: “Situado (...) al pie de un monte y entre dos arroyos, de cuya posición toma su nombre” (*DMadoz*, ed. 1985, I, p. 481). Toponímicament se'l pot considerar de formació

simètrica a topònims com ara Dosrius (Maresme), Aigüesjunes (Solsonès) o Dos Aguas (País Valencià), entre altres. (22)

* **La Febró** (*Ipsa Febror*, 1163)

Coromines considera que es tracta d'un topònim format sobre el llatí VILLA FABRORUM, equivalent a 'la vileta dels ferrers i dels fusters'. En concret, diu que és un nom anàleg a *la Ferreria* o *Ferreries*", topònims habituals a tot el domini lingüístic. "Com que la producció principal d'aquest poble és fer carbó bosquetà, es comprèn que era lloc excel·lent per proveir-hi ferrers i fargaires" (*OnoCat*, IV, pp. 203-204). De fet, a la bibliografia històrica hi ha referències en aquest sentit: "El terreno todo es montuoso, áspero y lleno de encinas, carrascos y pinos" (*DMadoz*, ed. 1985, I, p. 514). "(...) Sa extensió és de 1479 hectàrees, la major part d'elles plenes de pinars, dedicant-se també sos naturals a la fabricació de carbó vegetal i al pastoreig." (Morera, *GGCat*, p. 551)

* **Maspujols** (*Manso dels pujols*, 1326)

Es tracta d'un dels diversos topònims de nuclis de la comarca formats a partir de l'aglutinació del genèric *mas* amb el nom que el segueix; el dit nom, d'acord amb les referències documentals existents, sembla clar que era un antropònim: "És natural que el poble s'anés constituint entorn de la casa principal [el mas dels Pujols], que és una magnífica masia (...) que tothom considera (...) la primera de la vila." (Manent, 1966, p. 230). D'altra part, cal dir que a l'*OnoCat* es menciona aquest nom però només com a exemple de topònim format amb la paraula "mas".

* **Montbrió del Camp** (*Muntbrio*, 1359)

Nom d'etimologia poc clara, atès que la primera part (*mont-*) no es correspon, territorialment parlant, amb cap elevació del terreny, i perquè la segona part sembla ser d'origen antroponímic (un origen incert, de tota manera). Respecte d'aquest cas, Coromines assenyala que "la combinació amb *Mont-* dona gran versemblança a pendre-ho tot com a nom de castell (...): combinat amb el nom de persona del seu senyor; noms que en la majoria dels casos són germànics (...). Restem, doncs, en la conclusió que els nostres Montbrió [Montbrió del Camp, Montbrió de la Marca] i aquests noms occitans i francesos [Brion, Campbrion, Montbrison] han d'estar formats amb un nom de persona

germànic.” (*OnoCat*, V, p. 336). Aquest últim, segons Coromines, podria ser Briso o Bridó; però, atesa l’escassa informació documental i històrica, s’inclina per deixar-ho com a conjectura. A favor de la interpretació de Coromines, en el sentit de relacionar l’arrel *mont-* amb la presència d’un castell, hi ha el fet que alguns historiadors consideren provada l’existència d’un assentament d’aquest tipus a Montbrió. Emili Morera, per exemple (*GGCat*, vol. *Província de Tarragona*, p. 658), assenyala que en aquest indret, amb motiu de la restauració cristiana, el repoblador Guillem de Jorba hi alçà un castell.

*** Mont-roig del Camp** (*Montem rubeum*, 1117)

En relació amb aquest topònim ens trobem amb una estructura composta semblant a la de Montbrió, per bé que amb uns referents més clars: el castell hi està documentat des dels primers moments de la història del terme (Jové, 1998, en dóna nombroses citacions documentals), i el qualificatiu “roig” al·ludeix explícitament al color dels gresos que afloren en una bona part del substrat (i que marquen amb claredat allò que seria el límit entre les terres més interiors, poc o molt alteroses i la plana quaternària, oberta a mar). Cal dir, d’altra banda, que no hem trobat que el topònim fos considerat d’una forma específica a l’*OnoCat*.

*** La Mussara** (*Almosaram*, 1173)

Segons Coromines, el nom d’aquest poble prové de l’àrab *musâra*, que significa ‘passeig, lloc per passejar-se’. El mateix autor reporta una referència d’Oliver i Vallvè, en el sentit que el nom -de filiació àrab, en qualsevol cas- al·ludeix a la idea d’un ‘espai pla fora de la muralla d’una ciutat’ (*OnoCat*, V, pp. 431-432). Des del punt de vista geogràfic, convé recordar la posició enlairada de l’indret, a la ratlla dels 1.000 m d’altitud i sobre un replà rocallós orientat cap al sud, cosa que el converteix en una talaia privilegiada del Camp de Tarragona. Aquesta ubicació peculiar és esmentada per Madoz (*DMadoz*, ed. 1985, II, p. 168), Morera (*GGCat*, pp. 664-665), *Iglèsies-Santasusagna* (1929, pp. 111-112) i Amigó (1963).

* **Prades** (*Prades*, 1183)

Derivat del llatí PRATUM, “prat”. Es tracta d’un dels nombrosos topònims del domini lingüístic que provenen d’aquest terme; és molt il·lustrativa, en aquest sentit, la llista que en dona Coromines a *OnoCat*, VI, pp. 274-276 (23). En qualsevol cas, la correspondència del nom amb l’àmbit geogràfic al qual fa referència (i que, en el topònim *Muntanyes de Prades*, s’estén a tot un massís) és molt significativa: estem parlant d’una de les zones muntanyenques per excel·lència del sud de Catalunya, que ateny els 1.200 m d’altitud en un indret situat a menys de 30 km en línia recta de la Mediterrània, i que, a causa d’aquests factors orogràfics i topogràfics, presenta un paisatge força contrastat respecte al de les terres planeres del seu entorn (24). En conseqüència, no ha d’estranyar que els “prats” -com a forma genèrica de referir-se a les pastures- fossin des de temps immemorials, i en el context de les dites terres del sud -força mancades en aquest sentit- un àmbit territorial d’una gran significació geogràfica i econòmica. D’altra part, això permet entendre que, si més no en una perspectiva històrica, nombrosos pobles del massís i del seu entorn (començant pel mateix Prades, continuant per Capafonts, la Febró, la Mussara, Mont-ral o Rojals, i acabant pel monestir de Poblet) tinguessin un perfil econòmic marcat pels aprofitaments pastorals, silvícoles i ramaders que el terreny permetia.

* **Pratdip** (*Prato de Ip*, 1154)

Respecte d’aquest nom convé fer unes consideracions prèvies que tenen, a la vegada, transcendència geogràfica i lingüística. La primera és que estem davant un topònim compost, en el qual els dos noms que l’integren (*Prat* i *Ip*) tenen una significació territorial específica, com veurem més endavant. La segona és que es dona una curiosa duplictat d’usos, a nivell local, en relació amb el nom: *el Prat*, com a forma més usual i espontània, i *Pratdip*, estrictament com a registre formal (25). En relació amb els noms que integren el topònim, podem donar per reproduïts, respecte a *el Prat*, molts dels arguments que exposàvem en el cas de Prades; subratllarem, en qualsevol cas, que també en el terme que ara ens ocupa el territori és predominantment alterós i muntanyenc. Quant al mot *Ip*, Coromines el considera d’etimologia emparentada amb *ibi*, “denominació íbero-basca de la noció de ‘riu o lloc aquós’ “ (*OnoCat*, IV, pp. 433-434). Val la pena notar, en qualsevol cas, que el nucli estricte es troba emplaçat en una

fondalada molt marcada, a la conca del barranc de la Dòvia, en un indret amb diverses surgències i on, segons Coromines, hi ha documentada des d'antic l'existència de molins.

*** Reus (*Reddis*, 1171)**

El nom de Reus ha plantejat des de fa temps dubtes quant a la seva interpretació etimològica. Amigó, en el seu inventari onomàstic de la ciutat, dedica un apartat a exposar les principals conjetures que s'han fet (Amigó, 1988, pp. 23-25). Curiosament, cap d'elles no s'apropa a la que proposa Coromines a l'*OnoCat*, que té un sentit marcadament geogràfic. En concret, Coromines s'inclina per una etimologia cèltica, fonamentada en el radical verbal RED-. El terme precatalà *Redis*, format sobre aquest radical, té segons Coromines un sentit locatiu -equivalent aproximadament a l'expressió "en els camins". No és aquesta, per descomptat, una interpretació inversemblant: com hem tingut ocasió d'esmentar al capítol 4, la ubicació de la ciutat entre el litoral meridional català i les muntanyes prelitorals ha afavorit tradicionalment la seva funció comercial-mercantil, i ha permès que esdevingués una capital regional amb projecció sobre una àrea força extensa (26). En qualsevol cas, l'observació d'un mapa actual prou detallat (per exemple, a l'escala 1:50.000) permet constatar tant la configuració radial de la ciutat, com la importància de la xarxa de vies de comunicació (camins, carreteres, autovies, vies fèrries) organitzada entorn seu. I tot això sens perjudici que, des del punt de vista funcional, a les darreres dècades hi hagi hagut un cert desplaçament dels fluxos del trànsit vers la franja estrictament litoral, que ha coincidit amb el creixement de la indústria petroquímica de Tarragona i el desenvolupament urbanístic dels municipis costaners.

*** Riudecanyes (*Rivum de Canes*, 1152)**

Topònim compost, d' "etimologia òbvia", en expressió de Coromines (*OnoCat*, VI, p. 401). Des del punt de vista geogràfic cal remarcar que la riera de Riudecanyes és un dels elements territorialment preeminents del terme: es forma poc abans del poble, a partir de diversos barrancs que baixen de les muntanyes circumdants (serres de l'Argentera i Pradell, Puigmarí i Puigvolor), i el seu curs és aprofitat ja al seu inici mitjançant el pantà de Riudecanyes, construït a la primeria del segle a fi d'ampliar l'àrea regada del Camp. La riera discorre directament cap a la Mediterrània, després d'haver marcat la partió entre els termes de Mont-roig i de Cambrils.

* **Riudecols** (*Rivus de Caulibus*, 1173)

El nom del nucli de Riudecols s'ha prestat, bàsicament, a dues interpretacions: una de geogràfica i una d'antroponímica. La geogràfica és la que ha relacionat el topònim amb un hipotètic “riu de còdols” primitiu; és la interpretació que formularen Balari i Manuel de Montoliu, a partir del fet que el poble es troba situat arran d'un curs fluvial, afluent de la riera d'Alforja i, en alguns sectors, amb una llera força pedregosa (o sigui, “codolosa”) (27). La interpretació antroponímica va anar a càrrec d'Emili Morera (*GGCat*, p. 665), i Coromines la pren en consideració (*OnoCat*, VI, p. 401), bé que amb algunes reserves; també apunta la possibilitat que les *cols* siguin, senzillament, la coneguda hortalissa. El principal argument de Coromines per rebutjar l'etimologia “riu de còdols” és d'índole fonètica: no creu versemblant la pèrdua de la -d- intervocàlica. A banda aquesta qüestió lingüística, hem de subratllar que la versemblança geogràfica d'aquesta darrera etimologia és total; no tan sols pels arguments de caràcter geomorfològic que expliquem en nota a part, sinó també per una qüestió de toponímia comparada: topònims de nuclis de població com ara *Riudellots*, *Riudeperes* o *Riudarenes* -d'etimologies al·lusives, respectivament, als “llots”, les “pedres” i les “arenas” de la seva llera- obeeixen, en el seu origen, a una motivació geogràfica tan evident o remarcable com ho pugui ser la de Riudecols respecte als còdols del seu riu.

* **Les Irlles** (*Les Irlles*, 1243) [terme de Riudecols]

Les Irlles és el nom d'un petit nucli del terme de Riudecols, situat a l'oest del cap municipal. Una vegada més, el topònim i la particular fesomia geogràfica de l'indret on està situat aquest nucli tenen una correlació que convé no passar per alt. Com assenyala Ferran Jové, “Les Irlles presenta una característica ben singular, en trobar-se pràcticament envoltat per tres corrents d'aigua torrencials que l'aïllen gairebé per complet en totes direccions (...). La gent de les Irlles estan convençuts (...) que el nom li prové, precisament, d'aquesta característica orogràfica i asseguruen que, quan plou torrencialment i surten els tres barrancs, els irlencs se senten perfectament aïllats.” (Jové, 1991, p. 177) Al respecte cal recordar que Coromines, al *DECat*, explica que una *illa* “és també el nom popular de les llenques de terra que es formen dins el curs dels rius (...). Partint d'això, també s'ha aplicat a un terreny, no sempre del tot isolat, que es forma arran de la ribera d'aquest riu (...). Amb aquest caràcter, el mot *INSULA* es presenta en

català, i altres llengües romàniques, amb una figura diferent, que pot coincidir amb el castellà *isla* (...). Es diu *illa* amb tal sentit amb referència a trossos riberencs de la Noguera de Tor (...). Però una *isla*, terra entre dos barranquets confluents, a l'alta vall de Cabdella (...); d'on després *irla*." I cita, com a exemples toponímics, diverses "irles": al Segre, al Xúquer i al Segura (Coromines, *DECat*, IV, p. 835). Així mateix, a l'article "Illa" de l'*OnoCat* (vol. IV, p. 439) esmenta, entre molts altres topònims de la mateixa família, el nucli del terme de Riudecols que hem estat analitzant.

*** Les Voltes** (*Les Voltes*, 1202) [terme de Riudecols]

Aquest agregat de Riudecols, situat a llevant del cap municipal, té un nom que, previsiblement, al·ludeix a les giragonses o voltes que fa algun dels camins o cursos fluvials que creuen el seu terme. Tanmateix, l'observació del territori actual no permet establir amb certesa aquesta correspondència. Cal tenir present que l'origen del nom es remunta, almenys, a vuit segles enrere, i és possible que el topònim en qüestió s'apliqués inicialment a un altre indret del terme (Jové, 1991, p. 340). Sobre el nom comú "volta", Coromines explica que es tracta d'un terme que "té pertot l'accepció de volta o revolt o marrada d'un camí", però que "també pot ser les d'un riu" (*DECat*, IX, p. 365).

*** Riudoms** (*Rivus de Ulmis*, 1151)

Topònim d'origen força evident, per tal com hi ha diversos cursos fluvials -rieres o torrents- propers al nucli, proclius a desenvolupar una vegetació de ribera significativa (en la qual, i dins el context geogràfic en què ens trobem, l'om *-Ulmus minor-* hi sol ser representat). D'altra banda, l'homogeneïtat de les sèries documentals no deixa lloc al dubte pel que fa a la interpretació etimològica del nom (en aquest sentit, Perea, 1978, p. 290). L'única qüestió que es presta a una interpretació diversa és, en tot cas, el curs fluvial concret al qual fa referència el nom; hom podria pensar en la riera de Riudoms (coneguda al nivell local com a riera de Maspujols), però queda una mica apartada del nucli. Més aviat pensem que es podria tractar d'algun dels seus afluents, el Rieró o la riera de Santa Eulàlia, que passen molt a prop del poble.

*** La Selva del Camp** (*Silva Constantina*, 1149)

D'entrada sembla que ens trobem amb un altre topònim d'etimologia transparent i amb una correlació directa amb el territori (*selva* com a mot procedent del llatí *SILVA*,

‘bosc’). Però la cosa no és tan clara, ni en el sentit geogràfic ni en el lingüístic. Coromines considera que “el seu nom [Selva] és modificació d’un nom diferent d’altre significat, probablement d’origen aràbic”. I apunta que podria tractar-se de ‘Sefa’. Més endavant afegeix que “la geografia i la topografia del terme [no ens permeten] suposar-hi un paratge boscos. Lluny d’això, és ben al contrari: ¿i com creurem que aquest nom d’un poble de terme fèrtil i obert, en terra plana, pren nom del concepte de ‘boscúria’, ‘selva’ = ‘bosc dens’? (...) Ni mitja hectàrea de bosc no s’hi troba en tot el terme; ni hi ha memòria certa que n’hi hagi hagut mai”. (*OnoCat*, VII, p. 97). Sense negar la justesa dels arguments de Coromines, creiem convenient fer dues postil·les complementàries. D’una banda, assenyalar que la referència documental esmentada (*Silva Constantina*) al·ludeix a una afrontació (28); es tracta, doncs, d’un topònim d’un sentit espacial molt indefinit i inconcret, que no es pot identificar amb un punt o assentament de població específic. D’altra banda, recordar que tot i que, avui dia, la Selva del Camp sigui un terme bàsicament agrícola (29), no s’ha de pensar, necessàriament, que això ha estat sempre així. Al capítol 4 de la tesi, amb motiu d’analitzar els trets bàsics del territori comarcal i la seva evolució al llarg de la història, esmentàvem que Tàrraco fou, a l’època romana, un centre de colonització important. Tanmateix, no hem de interpretar que el nivell de “colonització” (particularment, de la terra agrícola) es va mantenir per sempre més invariable. Sembla lògic creure que el “rerepaís tarragoní” (en definitiva, el Camp) va experimentar períodes d’ocupació intensiva i d’altres d’abandó, i que, en determinats moments de la història, extenses zones que havien estat cultivades van esdevenir erms, i més tard boscos (en virtut d’un procés típic de successió ecològica). La nostra conclusió, en definitiva, és que el topònim *la Selva*, aplicat al nucli del Baix Camp, té, entès en el sentit de “bosc”, una versemblança geogràfica que cal no menystenir a l’hora de les interpretacions etimològiques.

*** Vandellòs (*Vall de Lors*, 1232)**

El terme de Vandellòs (30), amb una superfície de gairebé 102 km², és el més extens de la comarca i ocupa tot el seu sector meridional. La seva estructura física, amb nombroses valls i diverses unitats muntanyenques diferenciades, és força complexa; a això cal afegir el caràcter dispers dels seus assentaments humans, distribuïts d'una forma força desigual pel conjunt del terme. No és estrany, en aquest context, que sigui difícil establir la correspondència entre el nom del lloc i l'indret on, originàriament, aquest nom es va aplicar. Si el nom feia referència al nucli concret de Vandellòs, és probable que la *Vall de Lors* (o sigui, “vall de llorers”) fos el sector concret de la vall del riu de Llastres on el poble és enclavat. Tot i això, essent el llorer (*Laurus nobilis*) un arbre força comú en terres mediterrànies, l'àmbit d'aplicació del nom podria coincidir amb molts altres indrets del mateix terme (sobretot els que tenen un caràcter més frondós, als vessants de la muntanya que miren cap a l'interior). Sigui com vulgui, el cas és que l'etimologia esmentada és acceptada amb caràcter general; hi contribueix, sens dubte, l'homogeneïtat de les atestacions documentals (31). Coromines li dedica una entrada específica de l'*OnoCat* (VII, p. 444), dins el conjunt amplíssim de noms que tracta a l'epígraf *Vall*.

*** L'Hospitalet de l'Infant (s. XIV) [terme de Vandellòs]**

L'Hospitalet de l'Infant és el nom que avui identifica l'enclavament costaner per excel·lència del terme de Vandellòs, que a les darreres dècades ha tingut un desenvolupament turístic i residencial important. Tanmateix, el nom identificà originàriament un antic hospital, situat al peu del coll de Balaguer (arran del camí de Barcelona a València), al voltant del qual, amb el temps, es va formar un nucli de població. Sobre l'origen del lloc, Pere Anguera explica que “l'infant Pere [fill de Jaume II] signà el document fundacional el 8 de novembre de 1344 a Barcelona” i que “la construcció, equidistant de Tarragona i Tortosa, rebé el nom d'Hospital del Coll de Balaguer”; esmenta, així mateix, que cap al final del segle XV el lloc ja figura als censos com a nucli de població (32). Pel que fa al terme *hospital*, força corrent en toponímia (del llatí HOSPITALE, ‘habitació per a hostes’), Coromines el qualifica de “mer duplicat cultista d' ‘hostal’ ”(*DECat*, IV, p. 824).

* **Castelló** (s. XVI) [terme de Vandellòs]

Despoblada del terme de Vandellòs, situada uns 2 km al sud-est del cap municipal. L'origen del nom, previsiblement, al·ludeix a l'existència d'una antiga fortificació. Coromines l'esmenta, juntament amb molts altres indrets del domini coneguts amb aquest nom o un derivat seu (*OnoCat*, III, pp. 320-322). Etimològicament, segons que assenyala, prové de CASTELLIONE, derivació de CASTELLUM pel llatí vulgar.

* **Fatxes** (*Fatxes*, 1340) [terme de Vandellòs]

Respecte a aquest nom -aplicat a un petit nucli situat a l'extrem occidental del terme de Vandellòs, abandonat i pràcticament derruït-, Coromines proposa una etimologia netament geogràfica: "Nom mossàrab que deu expressar la situació del lloc, com el primer paratge on, venint de Tivissa, s'arriba a la 'cara' o vessant de mar. Del llatí FACIES, 'les cares'." (*OnoCat*, IV, p. 199). De la nostra part, afegirem que les dites "facies" no tenen perquè ser els vessants que 'miren a mar' (no visible, de fet, des del lloc); podrien molt ben ser els costers muntanyencs de l'entorn del poble, molt rostos i admirablement aprofitats mitjançant bancals, fins fa pocs anys, per a l'agricultura. De fet, aquest predomini dels costers abancalats és un dels aspectes de terreny que més criden l'atenció del visitant, quan arriba per primer cop a la zona. Com a apunt final, esmentarem que els geòlegs utilitzen habitualment el terme *fàcies* (com a cultisme) per referir-se als sectors de terreny que presenten una estratigrafia homogènia.

* **Remullà** (*Remullà*, 1204) [terme de Vandellòs]

Nom, previsiblement, d'origen antroponímic. Per a Coromines, les atestacions documentals del lloc "són indicatiu clar d'un nom romà antic de *pagus* o predi, de la sèrie dels derivats en -IANUM dels noms propis de persona romans", i aventura que aquest nom originari fou, probablement, ROMILIUS (*OnoCat*, VI, p. 370). Avui Remullà és un dels despoblats del terme de Vandellòs, situada uns dos quilòmetres al nord del cap municipal.

* **Gavadà, Masboquera, Masriudoms, Masvalentí** [terme de Vandellòs]

Topònims que analitzem conjuntament, en la mesura que comparteixen el nom *mas* en la seva formació (Gavadà la compartia inicialment: el 1496 és documentat 'Mas de

Gavadà') (33). A banda l'etimologia concreta de cada nom, ens ha semblat força rellevant, des del punt de vista geogràfic, la presència en aquest sector de la comarca de la paraula *mas*, integrada en els topònims esmentats. Tot i que ens manquen dades documentals precises per enquadrar aquests noms en un context temporal definit, pensem que, per si mateixos, són l'expressió d'una determinada estratègia en l'ocupació del territori, possiblement lligada amb els processos repobladors de la baixa edat mitjana (34). I una estratègia que, d'altra banda, cal posar en relació amb la proximitat d'aquests nuclis a dues vies de comunicació que, a la comarca, han tingut una importància secular: el camí de Tarragona a Tortosa pel coll de Balaguer (antiga Via Augusta) i el camí de l'Hospitalet de l'Infant a Móra d'Ebre, pel coll de Fatxes (i que passa per Tivissa, assentament pre-romà molt destacat).

Sobre l'origen i la difusió del terme *mas* pel domini lingüístic català, creiem avinent reportar unes consideracions de Coromines, extretes del *DECat*, que tenen una significació geogràfica notable, sobretot en relació amb el territori al qual ens estem referint: "MAS. Casa de camp i de conreu, s. XI, del llatí tardà MANSUM, 'lloc d'estada o residència' (...). En terres hispàniques és només català, si bé en la forma catalana *mas* penetra en una zona oriental i septentrional d'Aragó, i fins els derivats *masada*, *masadero*, *maseria* i sobretot *masía*, però tot són manlleus del català. (...) Dins el domini català l'àrea de popularitat no és uniforme (...). S'hi noten dues grans zones de popularitat màxima; d'una banda a l'Empordà i Rosselló, per l'altra en el Maestrat lato sensu i la Plana (...). L'ús es torna a intensificar [en direcció sud] des de l'Alt Camp; i més quan arribem a l'Ebre: grans i famosos *masos* ja al peu sud de les Muntanyes de Prades i Colldejou. Dels Ports enllà es torna a ser en una àrea d'ús màxim (...)." (*DECat*, VII, pp. 416-417).

*** Vilanova d'Escornalbou (*Cornabous*, 1158)**

Ens trobem davant un topònim compost que demana parar esment en els dos noms que el componen. Pel que fa al primer, cal subratllar que *Vilanova* és una forma força habitual a tot el domini lingüístic; Coromines (*OnoCat*, VIII, pp. 19-21) n'esmenta 28 exemples, tots ells relatius a nuclis de població. En molts casos, aquest topònim permet inferir l'existència d'una vila o nucli anterior en el temps (és a dir, una "vila vella"). En el cas de Vilanova d'Escornalbou, aquest nucli més antic no està clarament determinat,

però es creu que devia estar situat on actualment hi ha la partida del Vilar, sobre el poble actual (35). Quant a *Escornalbou*, és imprescindible associar el nom al turó, proper a Vilanova, on hi ha el castell i convent del mateix nom. De fet, es tracta del centre de l'antiga baronia d'Escornalbou, jurisdicció medieval de la qual depenien Vilanova i altres pobles del seu entorn (36). El dit turó, d'una altitud de 649 metres, té una forma cònica molt característica i uns vessants rostos que justifiquen prou, a criteri nostre, l'etimologia que proposa Coromines: "Escornalbou: Compost de *escorna el bou*, en el sentit d' 'indret tan rost on els bous que hi pasturen, cauen i es trenquen les banyes'. Del verb *escornar*, derivat de *corn*, 'banya' " (*OnoCat*, IV, p. 105). Hi ha uns paral·lelismes significatius amb la partida d'Escornacabres (antic terme d'Isavarre i prop del límit amb el terme de Naut Aran), situada en un vessant molt rost de les muntanyes de Marimanha i Beret.

*** L'Arbocet [terme de Vilanova d'Escornalbou]**

Agregat del terme de Vilanova d'Escornalbou, documentat a partir del segle XV, que havia estat també una dependència de la baronia d'Escornalbou. El nom al·ludeix a l'arbust *Arbutus unedo*, força habitual a les terres mediterrànies (37). D'acord amb Coromines, la terminació *-et* no té caràcter de diminutiu, sinó de col·lectiu (llatí *-ETUM*) (*OnoCat*, II, p. 218).

*** Vilaplana (*Villam planam*, 1297)**

Nucli situat cap al cantó septentrional de la comarca, a la zona de contacte entre les terres planeres de l'interior i l'inici dels contraforts de la serra de la Mussara i, en definitiva, de les Muntanyes de Prades. El terme estricte de Vilaplana, de fet, té la morfologia pròpia de les terres planeres situades més a l'interior del Baix Camp, però l'agregació de l'antic terme de la Mussara, a l'inici dels anys 60, va significar la incorporació d'un territori -d'una extensió molt més gran que la del terme vilaplanenc- netament muntanyenc i la formació, per tant, d'un municipi geogràficament molt contrastat. Coromines fa una breu referència a aquest nom, juntament amb set casos més en què és aplicat a sengles nuclis de població (*OnoCat*, VIII, p. 21). De la seva banda, Manent, estudiós de la toponímia del terme, recorre a l'observació del paisatge com a clau explicativa de l'origen del topònim: "El nom de Vilaplana podria venir del contrast que els muntanyencs (...) trobaven entre llur vila de la Mussara, abrupta i encimbellada, i

Vilaplana, situada geogràficament en una vall més aviat planera.” (Manent, 1969-1970, p. 78). A criteri nostre, l’apunt d’aquest autor és plenament encertat.

*** Vinyols (38) (*Vinyols*, 1359)**

Nom d’un dels nuclis del sector més planer del Baix Camp, al centre de la comarca i molt a la vora d’allò que és, estrictament, la franja litoral. Sobre el seu origen no podem descartar del tot una base antroponímica, en especial si considerem que el terme es formà a partir d’una masia existent al començament del segle XIII (39). Sigui com vulgui, el cas és que com a “topònim nuclear” (o sigui, de nucli de població) és un dels exemples del domini lingüístic en què s’al·ludeix al conreu de la vinya (40). Coromines, de fet, proposa per aquest nom una etimologia relacionada directament amb el conreu esmentat: del locatiu-ablatiu plural VINEOLIS, ‘a les vinyetes’ (*OnoCat*, VIII, p. 78). Diguem, com a complement, que tot i que el conreu de la vinya ha decandit molt a tot el Camp durant la segona meitat del segle XX, hi ha constància que ha estat, en aquest àmbit geogràfic, un cultiu persistent i força significatiu al llarg de les diverses etapes de la seva història.

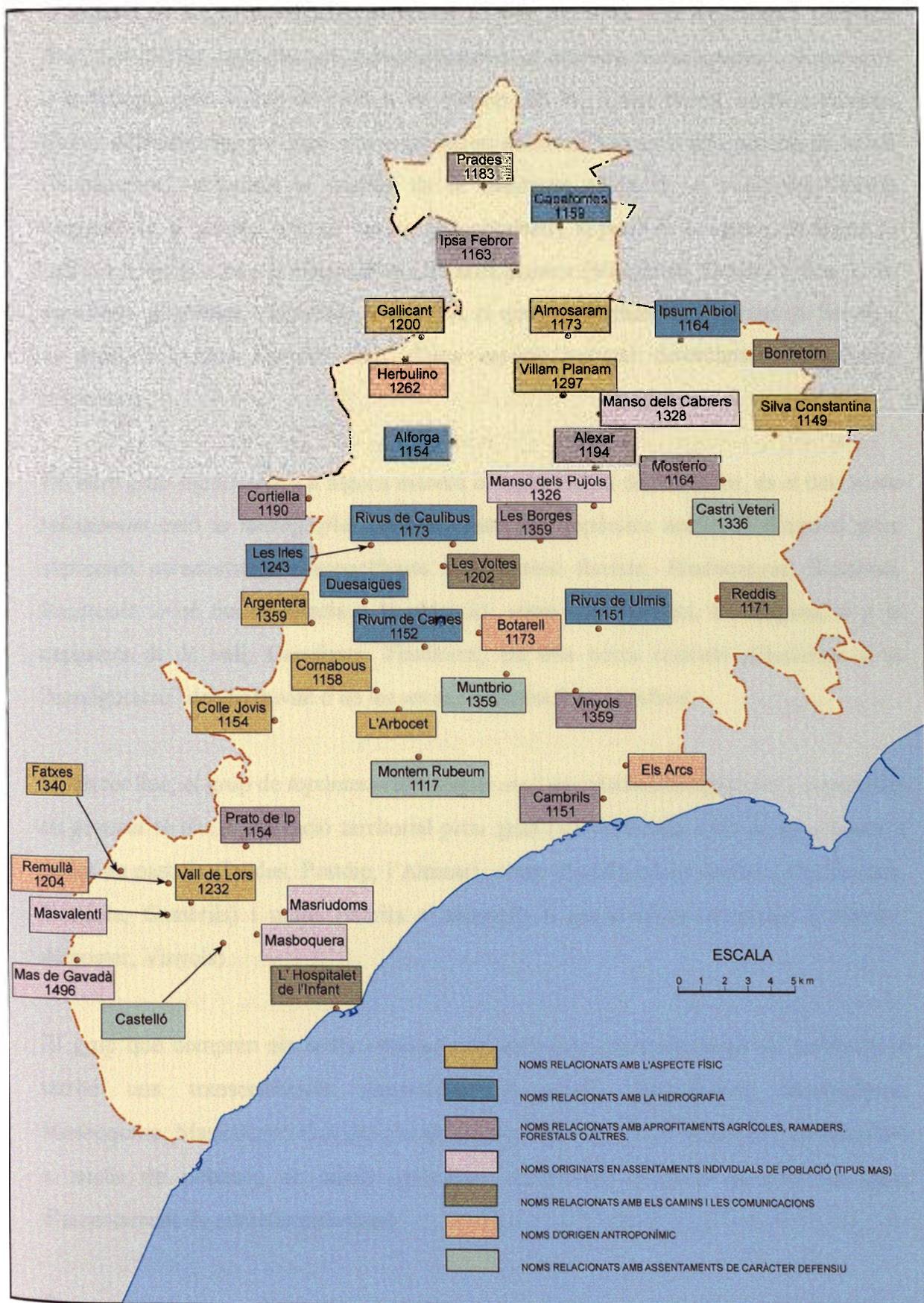
*** Sant Joan dels Arcs [terme de Vinyols i els Arcs]**

Coromines cita aquest indret, en la versió abreviada *els Arcs*, com un dels nombrosos exemples, escampats per tot el domini, de topònim al·lusiu a l’*arc* com a forma particular de la geometria (*OnoCat*, II, pp. 221-222). Tot i això, convé tenir present, en aquest cas, el gairebé segur origen antroponímic. Segons la documentació antiga, un tal Pere dels Arcs fou un dels primers posseïdors de l’indret després de la Reconquesta; és previsible que li hagués donat el nom (41). Avui, dins el terme de Vinyols, Sant Joan dels Arcs és més una referència històrica que no pas un nucli físicament diferenciat; tot i això, oficialment és reconegut com a entitat de població.

6.3.3. Una visió de conjunt

Hem resumit alguns dels aspectes de l’anàlisi duta a terme al mapa 6.2, que titulem “Els noms dels nuclis de població del Baix Camp: interpretació geogràfica”. Bàsicament, hi hem reflectit una caracterització de l’origen dels “noms nuclears” de la comarca en set grans grups (42). A continuació ens hi referirem amb detall.

Mapa 6.2. Els noms dels nuclis de població del Baix Camp: interpretació geogràfica.

Font: Elaboració pròpia a partir de la informació de l'epígraf 6.3.1.

D'entrada, hi té una significació particular el grup de *noms relacionats amb l'aspecte físic*; és a dir, els topònims que, etimològicament, al·ludeixen d'una manera o d'una altra a la fesomia més visible de l'indret en qüestió. Hi ha, d'una banda, noms expressius d'unes determinades condicions topogràfiques: altitud (Gallicant); lloc panoràmic, talaia (la Mussara); al·lusions al vessant de la muntanya (Fatxes), al color del vessant (Argentera), al caràcter rost del vessant (Escornalbou), al perfil de la carena, en forma de coll (Colldejou) o bé a la ubicació en una àrea planera (Vilaplana). D'altra banda, hi ha noms que al·ludeixen a la presència de bosc, ni que sigui remota en el temps (la Selva) o al predomini, dins l'entorn físic, d'una espècie vegetal determinada (Vandellòs, l'Arbocet).

Un altre grup significatiu, i d'alguna manera complementari de l'anterior, és el dels *noms relacionats amb la hidrografia*. En bona part, els "topònims nuclears" d'aquest grup expressen característiques específiques dels cursos fluvials: Riudecanyes, Riudoms, Riudecols; o bé fan referència a la ubicació: entre dos corrents, Duesaigües, o a la capçalera de la vall, Capafonts. Finalment, els dos noms restants al·ludeixen a la "configuració" del llit fluvial o de les seves vores: les Irlles i l'Albiol.

En tercer lloc, el grup de *topònims relacionats amb aprofitaments agrícoles i econòmics en general* té una significació territorial prou gran i diversificada, amb noms al·lusius a zones de pastura (Prades, Prasdip, l'Aleixar), noms d'edificacions auxiliars (les Borges, Cortiella, Cambrils) i noms referits a activitats o produccions concretes (l'Aleixar, Almoester, Vinyols).

El grup que comprèn els *noms originats en assentaments individuals de població* té també una transcendència remarcable: Maspujols, Mascabrers, Masriudoms, Masboquera, Masvalentí i Gavada són els sis topònims que, tot i referir-se modernament a nuclis de població en sentit col·lectiu, testimonien a nivell històric un tipus d'assentament de caràcter individual.

Esmentem a continuació un altre grup diferenciat: els *noms relacionats amb els camins i les comunicacions*. Es destaca, en primer lloc, Reus; nucli de població que, sobre el

territori, sempre ha tingut un paper rellevant com a cruïlla de camins i centre de mercat. Alforja i l'Hospitalet de l'Infant, de la seva banda, són noms intrínsecament vinculats a dues vies de comunicació d'importància secular (el camí de Reus a Lleida i el camí de Tarragona a València, respectivament). Finalment, Bonretorn i les Voltes els podem considerar compresos dins el mateix grup, per bé que amb un sentit més indirecte, o fins i tot metafòric.

En sisè lloc, hem considerat en un grup a part els *noms d'origen antroponímic*: Arbolí, Botarell, els Arcs i Remullà. Amb tot, és freqüent que en molts topònims de formació composta hi hagi elements de tipus antroponímic; en el cas dels noms dels nuclis de població de la comarca, seria el supòsit de Montbrió i dels topònims formats sobre l'arrel "mas": particularment Mascabrers, Maspujols, Masvalentí i [Mas de] Gavada (43).

Finalment hi ha el grup de *noms relacionats amb assentaments de caràcter defensiu*: Castellvell, Montbrió, Mont-roig i Castelló. Tots ells comparteixen una motivació, en el seu origen, lligada amb les condicions defensives o estratègiques de l'indret al qual fan referència. A Castellvell, a diferència dels altres tres casos, el topònim no es pot vincular amb l'existència d'una fortificació concreta; però, com hem tingut ocasió d'assenyalar, pot ser indicatiu d'unes condicions del lloc equiparables.

Ens queda per plantejar, com a cloenda de l'epígraf, una qüestió final: fins a quin punt es compleix, a la "toponímia nuclear" de la comarca, el principi de significativitat territorial. A criteri nostre, i d'acord amb l'anàlisi efectuada, es compleix en el sentit que permet parlar de set plans de significació diferents; és a dir, els set "grups onomasiològics" que hem acabat formulant. Hi ha, en altres paraules, una preeminència significativa del medi físic a la meitat occidental de la comarca, mentre que, al sector central, aquesta preeminència la tenen els rius (malgrat la seva escassa rellevància en termes de cabal). D'altra banda, són nombrosos (i presenten una distribució força dispersa per la comarca) els indrets en què l'element territorialment més significatiu ha estat una activitat o un recurs de tipus econòmic, o bé un determinat fet o circumstància lligats amb els camins i les comunicacions. Altres vegades, el factor significatiu originari l'hem d'anar a trobar no tant en la geografia com en la història: és a dir, en el valor estratègic d'alguns assentaments, o en la forma en què s'ha dut a terme el procés de colonització o de

re poblament. Finalment, també hi ha hagut indrets de la comarca en què la relació de “pertinença” o de propietat (expressada generalment mitjançant un nom de persona), ha estat el “factor significatiu” que s’ha acabat imposant al nivell de la toponímia nuclear.

6.4. El medi físic del Baix Camp a partir de la toponímia. Anàlisi dels diversos àmbits de significació

La quantificació de la toponímia del Baix Camp, i l'anàlisi global dels resultats que se'n deriven, duta a terme a l'epígraf 6.2, ens permetien fer una primera observació que destacàvem en el seu moment: la tendència que es detecta, al nivell més general del conjunt de noms analitzat, al predomini dels noms de lloc relatius a l'home i la seva activitat sobre els relatius al medi físic, en una proporció aproximada de dos per un. Ara, en analitzar des d'una òptica qualitativa els topònims de cadascun d'aquests dos àmbits, tindrem ocasió de fer les puntualitzacions i els matisos que calguin sobre els aspectes semàntics i onomasiològics d'aquesta toponímia; tot i això, amb caràcter previ podem avançar un tret clarament observable a partir d'una simple comparació de les llistes de noms: el fet que, tot i ser quantitativament menys important la toponímia del medi físic, és força més rica que la relativa a l'activitat humana en tot allò que fa referència a l'expressió de la diversitat del territori. N'és un bon exemple la varietat dels noms genèrics que presenta aquesta toponímia. Tot plegat tindrem ocasió de veure-ho d'una manera detallada durant el desenvolupament de l'epígraf.

6.4.1. L'oronímia: un àmbit d'especial rellevància al nord i a l'oest de la comarca

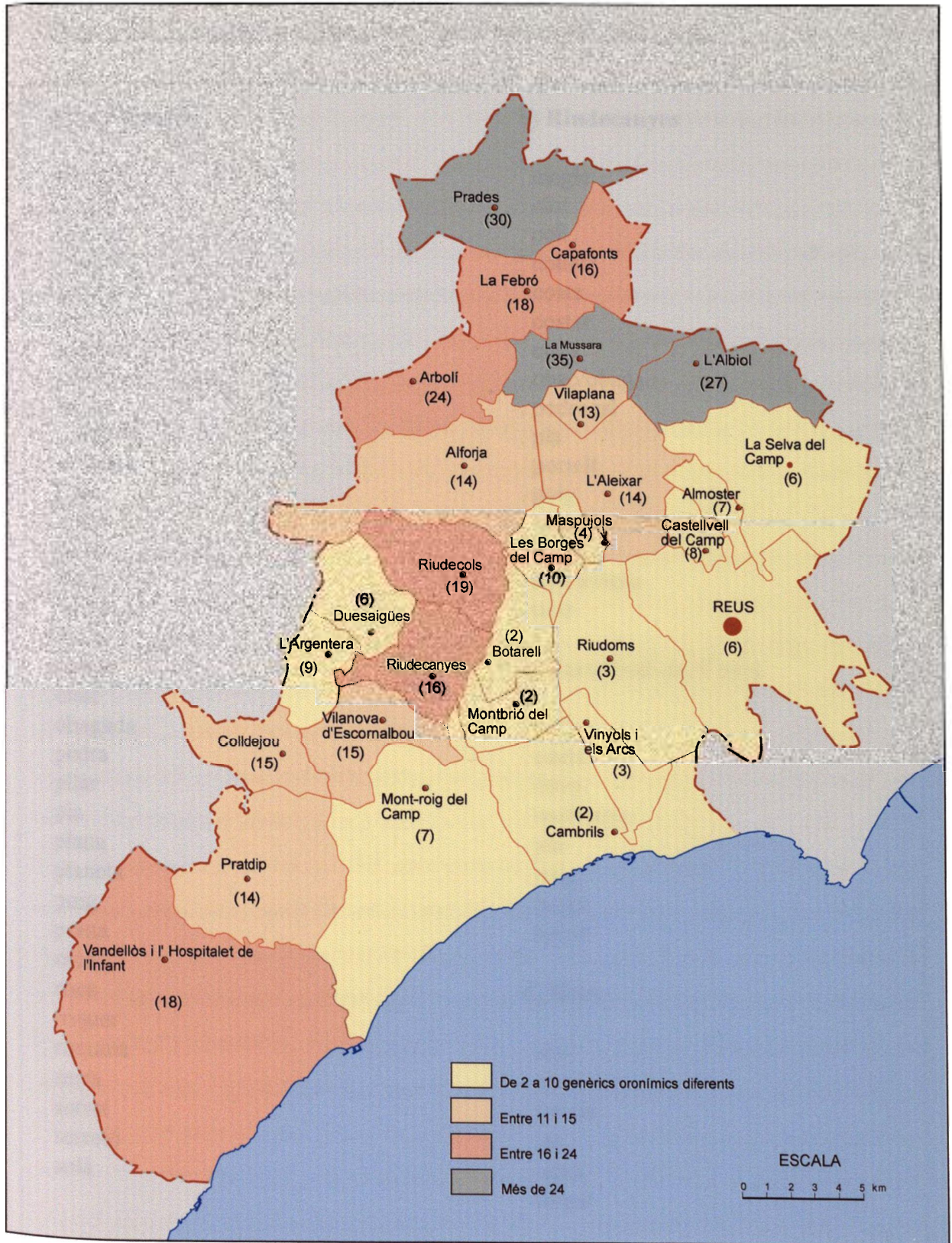
Un primer nivell d'anàlisi, en el pla qualitatiu, de l'oronímia dels vint-i-nou termes del Baix Camp, ens fa adonar de dues coses: en primer lloc, de la diversitat que caracteritza aquesta toponímia als termes més abruptes de la comarca (que, amb l'excepció de Vandellòs, són els situats més a l'interior); en segon lloc, del marcat contrast que es registra entre els orònims d'aquests termes físicament més alterosos, i els dels termes d'un caràcter més planer o més propers al litoral.

Tant l'un aspecte com l'altre són clarament perceptibles al mapa 6.3. D'una banda, perquè hi hem fet constar el nombre de genèrics oronímics diferents que hem detectat a cada terme municipal; de l'altra, perquè la comparació entre les xifres d'uns municipis i uns altres posa en evidència unes diferències molt notables, sobretot entre els municipis de l'interior i els del litoral. L'observació detallada del mapa, concretament, ens fa adonar que les xifres més elevades es registren en allò que podem considerar com l'àrea

muntanyenca per excel·lència de la comarca: 35 a la Mussara, 30 a Prades, 27 a l'Albiol, 24 a Arbolí, 18 a la Febró i 16 a Capafonts. Per contra, el nombre de genèrics oronímics és extraordinàriament migrat als termes més planers, des de la Selva fins a Mont-roig, amb unes xifres que van dels 2 als 7. El contrast entre la diversitat oronímica del nord de la comarca i la del centre i el sud només presenta una matisació al sector occidental, des de Riudecols a Vandellòs; en aquesta franja el nombre mitjà de genèrics oronímics també és important (uns 16 per municipi), tot i que sense arribar a les xifres d'alguns termes del nord. Cal tenir present, de tota manera, que aquesta part ponentina de la comarca té també un caràcter marcadament muntanyenc (44).

Com a il·lustració de la diversitat i dels contrastos interns que presenta l'oronímia del Baix Camp hem confeccionat el quadre 6.7. Hi hem recollit els genèrics oronímics de quatre termes de la comarca: la Mussara (situat al cor de la zona muntanyenca), Riudecanyes (en una zona de caràcter intermedi), Castellvell del Camp (bàsicament planer) i Reus (al bell mig del pla). Pensem que és prou expressiu de les diferències que arriba a presentar, al nivell de la configuració, el medi físic del Baix Camp. Concretament, el cas de la Mussara és significatiu en diversos sentits: per la diversitat dels conceptes del relleu; per la quantitat i la qualitat de matisos dels mateixos genèrics, sovint aconseguits mitjançant el recurs a la derivació; per la paradoxa de ser un dels termes de la comarca d'oronímia més rica i, en canvi, haver acabat despoblat del tot. Al costat seu, l'oronímia de Riudecanyes és molt més simple; cal puntualitzar, però, que estem parlant d'un terme que queda força allunyat de les Muntanyes de Prades, i que té una morfologia que podríem qualificar de mixta (és a dir de transició de la muntanya a la plana). Podríem dir que, a Riudecanyes, a diferència de la Mussara, l'oronímia tendeix a ser tractada a través d'una sèrie de genèrics força senzilla, circumstància que es correspon amb una major simplicitat física del territori. Més simple és, al seu torn, l'esquema oronímic de Castellvell: podem veure que està format per mots del lèxic geogràfic força comuns (amb alguna especificitat local o comarcal, com ara *serret* o *puget*) (45). I una cosa similar, bé que més accentuada, trobem a Reus. Amb una diferència significativa: mentre que a Castellvell podem parlar en sentit recte d'una trentena de topònims de base oronímica (perquè, de fet, hi ha una part del terme que és relativament accidentada), a Reus es fa difícil, en la majoria de casos, destriar quins noms

Mapa 6.3. Genèrics oronímics a la toponímia del Baix Camp.

Nota: Entre parèntesi indiquem el nombre de genèrics oronímics detectats a cada municipi. Hem de puntualitzar, en tot cas, que no hem pres en consideració l'oronímia costera.

Font: Elaboració pròpia a partir de la informació de l'apèndix onomàstic.

Quadre 6.7. Els genèrics oronímics de quatre termes del Baix Camp

a) La Mussara	b) Riudecanyes
. avenc	. cingle
. cingla	. clot
. cinglall	. coll
. cinglalló	. collet*
. cingle	. costa
. clot	. coster
. clotada	. cova
. coll	. obac/obaga
. collet	. pedregal
. coma	. pla
. comellar	. portell
. costa	. puig
. coster	. roca
. cova	. serra
. fondo	. solà/solana
. llosanca	. turó
. mola	
. morro	c) Castellvell del Camp
. obac	. coll
. obagada	. costa
. pedra	. cova
. pilar	. muntanya
. pla	. pla
. plana	. puig
. planeta	. puget
. puig	. serret
. punta	
. racó	d) Reus
. roca	. clot
. roquer	. cova
. roquina	. fondal
. serra	. pla
. serret	. serra
. serretó	. tossal
. solà	

* En aquest cas, el genèric collet té el sentit d' "elevació del terreny, turó" (coll < llatí COLLIS).
Font: Elaboració pròpia a partir de l'apèndix onomàstic

són pròpiament orònims i quins al·ludeixen a partides de terra o a paratges; el caràcter marcadament planer del terme origina, en aquest cas, que allò que a molts indrets és tan sols una tendència (la confusió d'alguns orònims amb noms de partides) sigui aquí un comportament general.

Passarem, a continuació, a tractar en una perspectiva comparada alguns aspectes concrets de l'oronímia del Baix Camp. Ho farem, bàsicament, en el sentit de comentar de forma successiva els aspectes que globalment hem considerat com a més significatius.

a) El terme 'cingle' i les seves variants: un mot específic de l'àrea muntanyenca

D'acord amb les consideracions de Coromines (*DECat*, II, p. 711), el terme 'cingle' (del llatí CINGULUM, "cinyell") ha donat un gran nombre de variants a les zones muntanyenques de la Romània, i fins i tot més enllà. Coromines, a l'obra esmentada, cita exemples de termes formats amb la mateixa arrel al suís-alemany (*tschingel*), el nord-italià (*scengli*), el gascó (*selh*) o l'aragonès (*cinglo* o *cillo*). L'autor referit explica que l'analogia amb el concepte de "cinyell" o "cinturó" ha motivat la difusió d'aquesta arrel en zones muntanyenques, on és habitual -sobretot en determinats sectors- l'aparició de vessants o franges de terreny molt inclinades, o fins i tot verticals, a les quals escau sovint l'aplicació d'aquell nom. El cas és que al Baix Camp aquest terme té una difusió força remarcable, centrada en l'àrea muntanyenca del nord i el nord-oest. És molt freqüent a la Mussara, l'Albiol i Prades, i és secundari a Arbolí, la Febró i Capafonts; d'aquest sector cap al sud desapareix radicalment, de la mateixa manera que el relleu es fa més suau (cal notar que a Vilaplana, terme veí de la Mussara, ja és inexistent). Ara bé, en direcció sud-oest, malgrat que el relleu continua sent important, l'ús del terme decandeix molt o desapareix del tot; en trobem tres casos a Pratsdip i dos a Colldejou, però cap a Vilanova d'Escornalbou ni a Vandellòs (46).

D'una forma puntual, en alguns termes de la comarca apareixen variants de 'cingle' (*cingla*, a Arbolí; *cinglada*, a Prades). Ara bé, on aquestes variants es mostren amb tota l'esplendor és a la Mussara (en correlació amb el fet de trobar-nos, segurament, en l'àrea més *encinglerada* del conjunt de les Muntanyes de Prades). A banda els 35 casos de *cingle* (entesos en el sentit del *DFabra*, o sigui, "espatat de roca que forma timba"), hi

hem detectat 16 casos de *cingla* (47) i 9 de *cinglall* (inclosa la variant derivativa *cinglalló*) (48).

b) Presència desigual del mot 'serra'

El terme 'serra', força habitual com a genèric oronímic a tot el domini lingüístic, té al Baix Camp una incidència desigual: és pràcticament inexistent a la zona més planera, i el seu nombre d'ocurrències va en augment a mesura que ens endinsem a les àrees muntanyenques. Tot i això, fins i tot als municipis on assoleix les xifres més elevades (la Mussara, 13; Vandellòs, 6; Coldejou, 6; Prades, 5; Alforja, 5) mai no té el caràcter de genèric principal o més destacat. Podríem dir, d'acord amb les dades de què disposem, que dins la toponímia del Baix Camp és un genèric d'una importància secundària (força inferior, per exemple, si més no des del punt de vista quantitatiu, a la del genèric *serret*). D'altra part hem de dir que, des de la perspectiva semàntica, el sentit habitual del mot 'serra' a la comarca apunta a una idea bàsica de "relleu simple", o fins i tot de "paratge físicament indefinit", en la línia expressada per Moreu-Rey en un article dedicat a aquest mot (Moreu Rey, 1988, pp. 26-28). El sentit que té el terme 'serra' al Baix Camp és d'una certa "ambigüitat"; aquesta és la qualificació que usa Amigó quan tracta de caracteritzar les 'serres' de la Mussara, i que pensem que és aplicable gairebé arreu de la comarca (Amigó, 1963, p. 18).

c) 'Serret': un terme propi dels sectors de muntanya mitjana

El terme 'serret' té una difusió força arrelada als termes muntanyencs -o tan sols mitjanament muntanyencs- del nord de la comarca; és inexistent, però, als termes de la meitat meridional (49). Respecte d'aquest terme, Coromines assenyala que ens trobem davant un mot específic del Camp i de les Muntanyes de Prades, i que és equivalent a 'serrat'; és a dir, una serra secundària que es desprèn de la carena principal d'una serra (*DECat*, VII, pp. 842-843). La seva presència, un cop més, és especialment significativa a la Mussara (17 casos, enfront de 13 *serres*). També és molt important a l'Aleixar, a l'Albiol i a Vilaplana, on pren el caràcter d'orònim preeminent (50); i és significatiu a Alforja, Almoester, les Borges, Castellvell, la Febró, Maspujols, Prades i Riudecols.

d) 'Costa' i 'coster': uns termes generalitzats per a expressar la idea de "vessant"

Al conjunt dels termes muntanyencs de la comarca, els termes 'costa' i 'coster' tenen una presència toponímica notable; en alguns casos, amb un nombre prou remarcable (9 costers a Vilanova d'Escornalbou, 8 costes i 23 costers a Prades, 8 costes i 11 costers a la Mussara). En general, notem que, amb independència de l'ús d'un terme o l'altre, el sentit del terme és sempre el mateix: pràcticament tots els topònims de la comarca que inclouen aquest genèric al·ludeixen al vessant o faldar -més extens o menys- d'una muntanya. Notem, en qualsevol cas, que es detecta una certa tendència a un ús prevalent d'un terme o un altre als municipis del Baix Camp; això fa pensar en la possibilitat que transcorri, per aquest territori, la isoglossa lèxica *costa/coster*. Val la pena reportar, en aquest punt, unes consideracions molt concretes de Ramon Amigó: "[A la Mussara] la majoria dels costers i de les costes es troben en els vessants de les serres del Pou i de la Fita Vella (...). Aquests faldars de la serra són travessats diagonalment pel camí de la Febró (...). A ponent d'aquest camí, toponímicament tot són *costes*; en canvi, a llevant seu, per on les aigües van al Camp de Tarragona, tot són *costers*." (Amigó, 1963, p. 23)

e) 'Obac' i 'solà': dos termes correlatius, presents sobretot a les zones de muntanya

Estem davant una parella de termes genèrics d'una difusió que és, segons les nostres observacions, força correlativa: allà on hi ha "solans" sol haver-hi també "obacs" (amb les diverses variants de cadascun dels termes). Tot i això, la correlació no sol ser mai perfecta: a la Mussara hi ha 6 'obacs' (més una 'obagada') i 3 'solans'; a Prades són, respectivament, 19 i 11. En altres municipis els nombres ja baixen molt, però la proporció sol ser similar: llevat d'alguna excepció, generalment hi ha dos 'obacs' per cada 'solà' (51). Cal subratllar, de qualsevol manera, que la presència d'aquest tipus d'orònims va lligada a la naturalesa més o menys alterosa i trencada del territori de què es tracti. Per una qüestió de simple lògica, que un terreny estigui "exposat" o bé "a recer" del sol depèn directament de la configuració física: com més ondulat i sinuós sigui el perfil del seu relleu, més possibilitats hi haurà, a priori, que apareguin topònims d'aquesta mena. D'altra banda, hem de dir que nosaltres, en atenció a aquests condicionants geomorfològics, hem volgut tractar aquests dos genèrics dins l'apartat de

l'oronímia; però, de fet, hi ha motius perquè molts topònims que inclouen el genèric *obac* siguin tractats, pròpiament, com a noms de boscos. Com assenyala Coromines, el mot 'obac' "ha pres el sentit de bosc, amb un pas semàntic molt natural, atès que els llocs obacs són en general més frondosos que les solanes i sovint estan coberts pels boscos" (*DECat*, VI, pp. 9-10).

f) Un particularisme del lèxic geogràfic: el terme 'coll' en l'accepció de "pujol"

A l'epígraf 6.3.2, en analitzar el topònim *Colldejou* fèiem referència als dos sentits possibles que té, a la nostra toponímia i al nostre lèxic geogràfic, el terme 'coll': com a "pas elevat entre muntanyes més altes" (del llatí *COLLUM*), o com a "pujol o turó baix" (del llatí *COLLIS*). En aquest últim sentit (al qual correspondria, en castellà, el terme *colina*), la difusió del mot dins el domini lingüístic és irregular; però, segons Coromines, és una forma encara ben arrelada i viva a les terres meridionals del Principat (52). L'estudi de la toponímia del Baix Camp, de fet, ens permet confirmar-ho: és un terme que, de nord a sud, només comença a ser utilitzat en les dues accepcions a partir de Riudecanyes. Concretament, en aquest municipi hem detectat 13 ocurrences de *collet* en el sentit de "pujol"; més al sud, a Vilanova d'Escornalbou apareixen 18 'collets' i un 'coll' amb el mateix sentit, mentre que a Colldejou, Pratedip i Vandellòs hem registrat diversos 'colls' i 'collets' que podrien tenir, també, aquesta aplicació (53).

g) 'Pedra', 'roca', 'punta' i altres termes oronímics de transcendència local

La interpretació del conjunt del territori del Baix Camp a partir de la toponímia ens situa en un pla o una escala d'anàlisi que ens impedeix tractar d'una forma minuciosa les qüestions de detall. No podem, en conseqüència, fer una anàlisi topònim per topònim, i ni tan sols considerar en profunditat alguns genèrics d'abast molt puntual però poc susceptibles de ser tractats dins un enfocament de conjunt. Tot i això, constatem que hi ha una sèrie de genèrics oronímics que, per la seva naturalesa o per la importància que arriben a assolir, mereixen una atenció particular. Ens hi referirem al llarg d'aquest subepígraf.

En primer lloc, esmentarem el genèric 'pedra'. Un genèric oronímic que té una presència discreta quant a nombre d'ocurrències, però força difosa per tota la muntanya del Baix Camp. Juntament amb 'roca', un mot de sentit equivalent, el trobem pràcticament a tots els municipis del nord, de l'oest i el sud-oest. L'un i l'altre (o sigui, tant 'pedra' com 'roca') fan referència, habitualment, a eminències menors però força destacades i perceptibles dins el seu entorn propi. El nombre de topònims formats amb el genèric 'pedra' és significatiu a la Mussara (7 casos) i a Arbolí (6), mentre que el de topònims amb 'roca' és prou rellevant a les Borges (6 casos), la Febró (6), Prades (11) i Vilanova d'Escornalbou (5). Entre les variants, es poden esmentar les que prenen el valor de col·lectiu, com ara els dos *pedrets* que hi ha a les Borges (54), o bé el *pedregal* -que localitzem a Prades (2 casos), Alforja (1) i, sobretot, a Riudecols (5). D'altra banda, com a col·lectiu de 'roca' ens apareix el *roquer* (la Mussara, Capafonts, la Febró, Prades, Vilaplana), bé que amb un caràcter força puntual. Anotem també, com a curiositat toponímica, l'existència d'un genèric diminutiu, *roquina*, a la Mussara (3 topònims). I també a la Mussara, un terme diferenciat però conceptualment lligat amb els anteriors: la *llosanca* (55). Es tracta d'un particularisme del lèxic local; segons Amigó, són "roques planes que generalment abracen una bona extensió superficial, al nivell de terra, posades al descobert per l'erosió" (Amigó, 1963, p. 34). L'hem localitzat també a Capafonts (terme veí de la Mussara) com a nom de partida. Complementari a aquest nom és el de *fiter*, en el sentit de "pedra que aflora en un camp" (Jové, 1991, p. 30); l'hem localitzat només a Riudecols. De la seva banda, el *codolar* té un sentit més extensiu (i equivalent, aproximadament, a "paratge pedregós"). N'hem detectat tres ocurrències a les Borges i una a Vandellòs.

Un altre terme temàticament afí als anteriors, i d'una presència molt lligada al caràcter abrupte i trencat del terreny, és la *punta*. La Mussara, terme d'una orografia de formes ben poc horitzontals, a causa de la mateixa naturalesa del terreny (hi predominen els grans blocs calcaris, per l'estil dels de la fotografia B.1.b) té el nombre més elevat de topònims amb aquest genèric (un total de 21) (56). El mot l'hem localitzat també (indistintament en singular i en plural) a l'Albiol, l'Aleixar, Arbolí, l'Argentera, Prades i Vandellòs.

Passem a continuació a considerar el terme *mola*, un mot que al Baix Camp té una distribució restringida però, en qualsevol cas, significativa. L'hem localitzat a la Mussara (3 casos, en concurrència amb la forma diminutiva *moleta*), a Arbolí (1), Colldejou (2), Prades (3) i Vandellòs (6). En una bona part de casos, hem pogut constatar directament que l'aplicació toponímica d'aquest mot es correspon amb el sentit de la definició normativa: "turó isolat, de forma massissa, arrodonida, i plana al capdamunt" (57). Observem, en aquest sentit, la descripció que Amigó fa de la Mola, a la Mussara:

"A l'extrem SW del terme. Està circuïda per un gran cingle blanc que arrenca del mas de la Susagna en direcció S, passa per damunt del mas del Pusso del Cingle, i damunt la Pedrola del Pusso és continuat cap a ponent pel Cingle de l'Agustenc. Damunt aquest semicercle de cingles s'estén el Pla de la Mola (...). Hom coneix igualment per la Mola el pla que hi ha damunt el cingle anomenat el Taulell, tocant al terme de l'Albiol. La Mola figura també com a partida de terra."

(Amigó, 1963, p. 18)

A banda la de la Mussara, altres 'moles' del Baix Camp tenen una significació geogràfica especialment rellevant; podem citar, en aquest sentit, la Mola de Colldejou (que constitueix una de les unitats orogràfiques més importants de la part ponentina de la comarca); la Mola d'Estat, punt especialment destacat dins les Muntanyes de Prades (58), o la Mola de Genessies i la Mola de Nadell, al terme de Vandellòs.

Pel que fa al terme *puig*, la seva presència a la comarca és força selectiva. Bàsicament, aquesta afirmació la fem en dos sentits: d'una banda, es tracta d'un terme que, en el conjunt del Baix Camp, té un caràcter bastant escadusser (tan sols hi ha cinc municipis on aparegui més d'una vegada); d'altra banda, malgrat la seva presència esporàdica, el trobem integrat en alguns dels orònims més significatius de la comarca (per exemple, el *puig de Gallicant* a Arbolí, el *puig de Cabrafiga* a Pratdip, *Puigmari* a Riudecols o *Puigcerver* a Alforja). En qualsevol cas, el terme manté pràcticament en tots els casos el seu sentit recte -és, a dir, d' "eminència del terreny"- que es correspon, de fet, amb la seva etimologia (del llatí *PODIUM*, aplicat a l'orografia per via analògica). Cal esmentar, com a particularitat, que un dels municipis on hi ha més ocurrencies d'aquest mot és Castellvell del Camp; n'hem detectat sis, de les quals tres corresponen al derivat *puget*

(respecte d'aquest nom, vegeu la nota 45). Cal dir, també, que al nivell escrit, i a diferència del que succeeix amb altres genèrics oronímics, són freqüents les grafies aglutinades dels topònims formats amb 'puig'. Pensem que això tal vegada podria ser un indici de l'ús restringit que té aquest terme en la parla comuna actual de la comarca.

Finalment, en relació amb altres genèrics oronímics al·lusius a la idea d' "eminència" o "elevació" (com ara *tossa*, *tossal*, *turó* o *muntanya*), assenyalem que la seva presència a la toponímia de la comarca és pràcticament irrellevant -malgrat que siguin uns termes força usuals arreu del domini. Dels noms esmentats, tan sols podem destacar que 'tossal' apareix quatre vegades a Prades (en concurrència amb un nombre de genèrics oronímics molt variat), i que 'muntanya' l'hem detectat una vegada a Mont-roig i a Pradip, dues a Castellvell i tres a Vilanova d'Escornalbou.

h) 'Els Motllats': un orònim d'una gran significació territorial

Al nord de la comarca, a la partió entre els termes de la Mussara, Capafonts i la Febró, s'estén, a manera de gran plataforma rocosa, una de les unitats orogràfiques amb més personalitat dins el conjunt de les Muntanyes de Prades: l'altiplà dels *Motllats*. Amigó el descriu com una "extensa mola calcària, vorejada d'espadats, d'uns sis quilòmetres de llargada per dos o tres d'amplada, orientada de nord a sud (...). L'aridesa del terreny li dóna un aspecte de gran desolació i feresteguesa; la gran quantitat de balnes i coves obertes en els cingles que sostenen l'alta i extensa plana, gairebé totes elles emplaçades en els termes veïns, procuren a l'indret bones possibilitats per a l'emboscada (Amigó, 1963, p. 17). Coromines, al seu torn, es fixa també en l'amplitud d'aquest accident orogràfic com a motiu bàsic per a la formació del topònim. Concretament, assenyala que el nom *Motllats* "resulta de la simplificació del grup de consonants en *Monts llats*" i que, com altres topònims amb una terminació semblant, es formà a partir de l'adjectiu llatí *LATUS*, *LADA* ("ample"). El propi autor remarca que les construccions amb aquest adjectiu són habituals darrera un substantiu de sentit orogràfic o aplicable a la toponímia; de fet, el nom ja apareix documentat el 1173 amb la forma *Montis Lati*. (*OnoCat*, V, pp. 7-9)

i) El genèric 'coll' com a forma habitual d'al·lusió a una "depressió d'una carena"

El terme 'coll', en el sentit de "depressió d'una carena" o "pas elevat entre muntanyes més altes" (del llatí COLLUM), té un arrelament força generalitzat a la comarca, tant als termes muntanyencs com els que podem qualificar de muntanya mitjana. Cal destacar, en qualsevol cas, la preeminència que té al terme de Prades (amb 44 ocurrences, mentre que tan sols hi hem registrat una *collada* i dos *collets*); en aquest terme esdevé, en termes quantitius, el genèric oronímic més destacat (59). Als termes veïns, en canvi, hi és molt menys present (6 cops a Capafonts, 3 a la Febró i 11 a la Mussara -incloent 5 casos de *collet* i un de *colletó*). Hi és també en nombre remarcable a Alforja (17 cops) i a Riudecols (19, incloent 11 casos de *collet*). Notem també com a significatius els 11 casos d'Almóster i els 6 de Castellvell: estem parlant de dos termes ja clarament abocats a la zona més planera del Baix Camp. Finalment, subratllem un fet que ja esmentàvem a l'apartat e): la circumstància que a Riudecanyes i a Vilanova d'Escornalbou el terme *coll* s'aplica preferentment a la idea de "depressió de la carena", mentre que la forma derivativa *collet* tendeix a reservar-se a la idea de "pujol" o "turó petit".

j) Mots específicament al·lusius a la idea de "fondalada": coma, clot, racó, vall (i altres)

Entre els mots del lèxic geogràfic català al·lusius a la idea de "fondalada", *coma* és un dels més significatius. Originari del cèltic CUMBOS ("atuell de forma còncava"), la seva aplicació al territori per via analògica és força generalitzada, i normalment en el sentit de designar "valletes poc profundes" (Coromines, *DECat*, II, p. 848) (60). Tot i que els Pirineus són el seu àmbit de localització preferent, el seu ús minva força en direcció sud; segons Coromines, "Segre avall baixem fins a Menargues (...) i si bé *comellar* predomina molt a les Garrigues, Ebre, Priorat, etc., fins a Marçà trobem *les Comes* al NE del poble, i *les Comes de l'Hostal* al seu Oest" (*DECat*, II, p. 850). Al Baix Camp l'hem localitzat d'una forma significativa a la Mussara (11 casos, sis dels quals concretats en la formació secundària *comellar*) i a alguns termes veïns o propers: la Febró (5 casos, quatre dels quals *comellars*), Alforja (2), Prades, Arbolí i Vandellòs (una sola ocurrencia). Un cop més ens trobem davant un terme que té una difusió irregular a la comarca (és a dir, no es correspon ben bé amb la presència o absència de muntanyes), que podríem considerar com un indicatiu que, respecte d'aquest mot, el Baix Camp juga un paper "fronterer".

Passem a continuació a referir-nos al terme *clot*. Un altre mot al·lusiú a la idea de “fondalada”, i força generalitzat pel domini a desgrat del seu origen etimològic obscur (Coromines, *DECat*, II, p. 765). A la comarca, on té el sentit bàsic de ‘fondalada pel fons de la qual transcorre el barranc’ (61), té una localització molt significativa a la Mussara (22 casos, que inclouen 3 ‘clotades’ i 2 ‘clotets’) i a Mont-roig (10); també es poden esmentar com a rellevants els 6 casos de Vilanova, els 4 de l’Aleixar i Riudecanyes i els tres de Riudecols i de Reus (essent, en aquest darrer municipi, un dels genèrics oronímics més importants).

Un altre terme imprescindible en l’estudi de l’oronímia comarcal és el de *racó*. Paraula d’origen àrab (*rukn*), i general a tot el domini català, és, en canvi, un mot exclusivament hispànic (Coromines, *DECat*, VII, p. 28). Té una difusió força estesa a la comarca, bé que circumscrita al sector muntanyenc. Aquest grau de difusió no ens ha d’estranyar, sobretot si tenim en compte, d’acord amb Coromines, que és un terme amb una gran preponderància a les comarques meridionals del Principat, on arriba a esdevenir “el terme genèric d’abast més ampli per a la idea de barranc o vall d’extensió reduïda” (*DECat*, VII, pp. 842-843). En qualsevol cas, l’estudi concret de l’aplicació d’aquest mot al Baix Camp ens ha portat a concloure que, generalment, amb aquest terme es fa referència a un sector molt concret dels barrancs; és a dir, als indrets més pregons i més rostos de la seva capçalera. Pensem, en aquest sentit, que la descripció que fa Amigó sobre els ‘racons’ de la Mussara té un valor força generalitzable: “Generalment són parts còncaues en els cingles i acostumen a ésser la línia on se n’acaba un i en comença un altre. Van de dalt a baix, amb una gran inclinació, que a vegades els fa semblar verticals” (Amigó, 1963, p. 75). En qualsevol cas, les ocurrències d’aquest genèric més significatives es produeixen, a banda de la Mussara (17 casos), a Prades (13) i a l’Albiol (7). A més, cal citar Arbolí (4 casos), Capafonts, Riudecols, Vandellòs, Vilaplana (3 casos cadascun), Prasdip i Vilanova d’Escornalbou (1 cas).

Passem a referir-nos al terme *vall*. Malgrat que es tracta d’un mot d’ús generalitzat per tot el domini -derivat del llatí *VALLIS* i documentat ja el segle XIII, segons que reporta Coromines (*DECat*, IX, pp. 28-29)-, el seu reflex a la toponímia de la comarca és molt limitat; l’hem registrat només a l’Albiol (4 cops), Alforja (3), l’Argentera (3) i les Borges

del Camp (2). Cal notar, d'altra part, que el sentit originari de 'fondalada' o 'depressió' es constata tan sols amb caràcter excepcional (p.e., la *vall de Cortiella*, a Alforja); per regla general, els topònims en què figura aquest genèric al·ludeixen a sectors de terreny del tipus "partida", "finca" o "bocí de terra". Crida l'atenció, en qualsevol cas, l'absència d'aquest terme en la toponímia de la comarca; sobretot, si es té present el caràcter accidentat del seu territori (sobretot a tramuntana i a ponent) i l'existència d'una rica diversitat lèxica aplicada a les formes del relleu. A més, el Baix Camp no és lluny de determinades àrees del Principat on aquest terme té una aplicació toponímica important, com ara les Garrigues.

Unes consideracions similars a les que acabem de fer per a 'vall' podríem repetir-les per a *fondo*. Estem davant un altre terme que té el sentit bàsic de "depressió del terreny", i una implantació toponímica important, però amb escassos testimonis al Baix Camp (5 casos a la Mussara, un a Prades i un més a Reus -a través de la variant derivativa *fondal*). Com explica Coromines, és una forma d'origen mossàrab que es consolida a partir del final del segle XV i que, des d'aleshores, guanya terreny ràpidament per una gran part del domini; segons el mateix autor, el seu ús s'estén per les Illes, el País Valencià i "en un gran semicercle que abraça tot el migjorn del Principat i la franja occidental, des del sud fins als Pirineus" (*DECat*, IV, p. 96). Tot i això, com hem indicat, no sembla que a la nostra comarca hi hagi arrelat gaire -si més no, com a topònim.

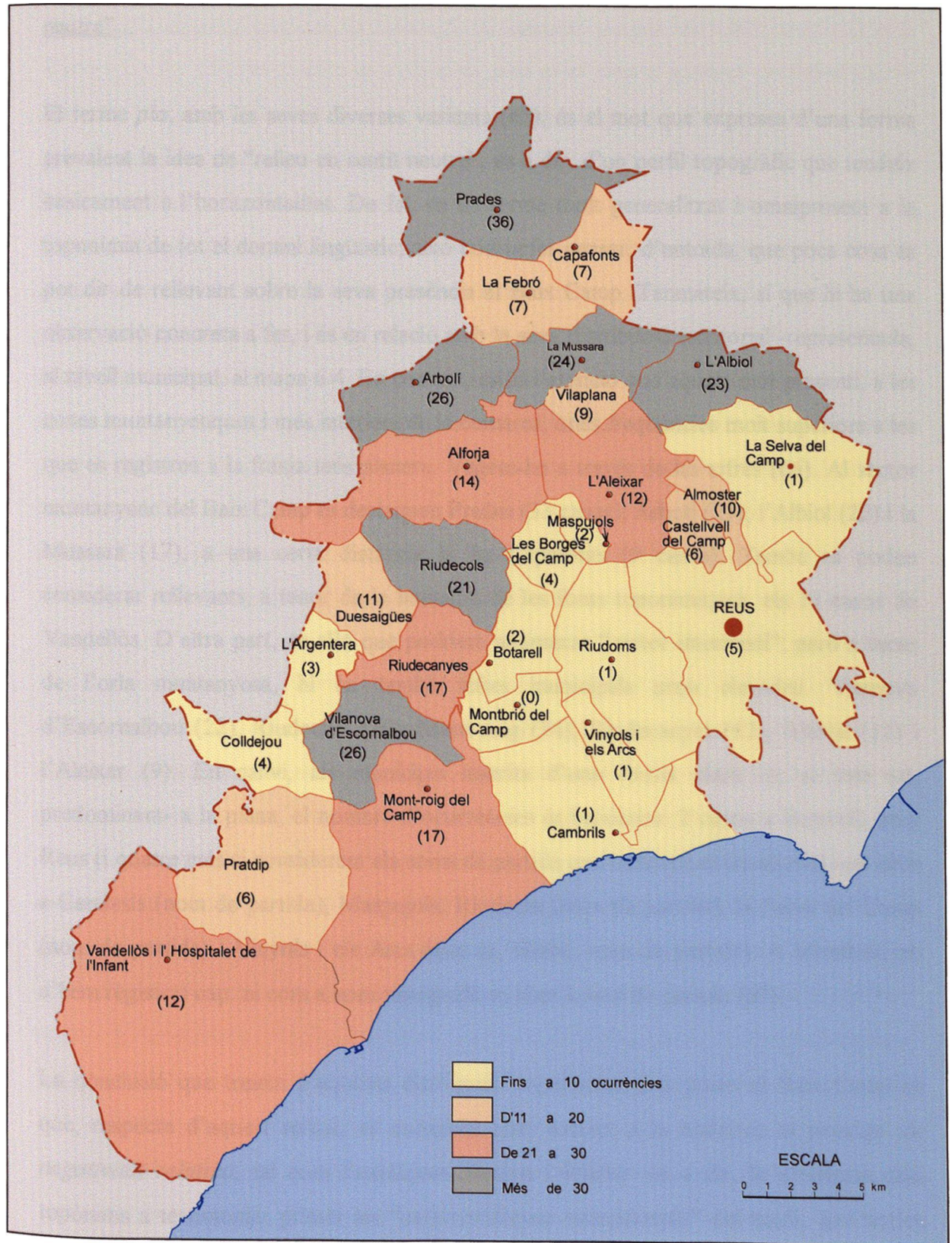
Finalment esmentarem tres termes més, que tenen al Baix Camp un registre purament episòdic: 'foia', 'canal' i 'fou'. *Foia* l'hem localitzat un cop (*foia del Móra*), al terme d'Alforja, amb el sentit de "rasada o fondal als vessants de la serra del Mirador" (Jassans, 1991, p. 211) (62). Al seu torn, *canal*, en el sentit d' "escletxa" o "fissura", (i per tant, com a mot femení), l'hem localitzat a tres termes: Colldejou (5 cops), Pratedip (1) i Vilanova d'Escornalbou (1). Quant al terme *fou*, amb un sentit similar a l'anterior, l'hem anotat dos cops al terme de Vandellòs.

k) Presència toponímica de 'coves' i 'avencs'

Ens trobem aquí, un cop més, davant un tipus de genèrics oronímics de presència selectiva; és a dir, d'una aparició vinculada directament a les característiques i les

condicions del substrat físic. La zona muntanyenca és la més propícia a la presència, d'aquests accidents del relleu; no tan sols perquè l'estructura física es presta a la seva formació (amb motiu de les múltiples dislocacions, fissures i falles de la roca, que sovint en constitueixen l'origen), sinó també perquè el predomini d'un substrat calcari afavoreix els processos de dissolució (coneguts específicament amb el nom de *processos de carstificació*). El nucli central de les Muntanyes de Prades constitueix, de fet, el "rovell de l'ou" de l'àrea on aquests fenòmens són més susceptibles de produir-se. Així mateix, cap al sud, les muntanyes de Vandellòs conformen l'altre sector de la comarca amb les condicions idònies per a això. Globalment, el major nombre de topònims de *coves* i *avencs* els hem detectat a la Mussara, Prades i la Febró. A la Mussara hem registrat 33 casos de 'cova' (que inclouen la presència puntual de les formes derivatives *covassa*, *coveta* i *covota*) (63), i dos casos d' 'avenc'. De la seva banda, a Prades ens consta l'existència de 22 'coves' i un 'avenc', i a la Febró el nombre és, respectivament, de 16 i 5. Cal fer notar que, entre aquests últims, hi ha els anomenats *avencs de la Febró*, que possiblement són el fenomen càrstic més popular de la comarca, de tal forma que aquest topònim ha assolit una difusió força remarcable (64). A banda dels municipis esmentats, són també significatius els casos de l'Albiol (16 'coves' i un 'avenc'), Arbolí (9 'coves' i 4 'avencs'), Vilaplana (8 'coves') i Capafonts (7 'coves'), tots quatre dins l'àmbit de les Muntanyes de Prades. Fora d'aquest àmbit, la presència de coves és significativa a Montroig (9 casos), Castellvell (5), Riudecols (5), Vilanova d'Escornalbou (4) i Riudecanyes (2); cap al sud, i malgrat la limitació de les fonts toponímiques que hem treballat, són rellevants les xifres detectades a Vandellòs (8 casos), Colldejou (4) i Pratsdip (4). Complementàriament, direm que a Arbolí hem registrat dues vegades, i a Vilaplana una, el genèric oronímic *forat*, en el sentit equivalent a 'cova' o 'balma'.

Mapa 6.4. Transcendència toponímica del terme 'pla' *

* Inclou el terme 'pla' i les respectives variants.

Nota: Entre parèntesi indiquem el nombre d'ocurrències detectades.

Font: Elaboració pròpia a partir de la informació de l'apèndix onomàstic.

l) El terme 'pla' (i les seves variants), expressió prevalent de la idea de "relleu en sentit neutre"

El terme *pla*, amb les seves diverses variants (65), és el mot que expressa d'una forma prevalent la idea de "relleu en sentit neutre", és a dir, d'un perfil topogràfic que tendeix bàsicament a l'horitzontalitat. De fet, és un terme molt generalitzat i omnipresent a la toponímia de tot el domini lingüístic; això podria fer pensar, d'entrada, que poca cosa es pot dir de rellevant sobre la seva presència al Baix Camp. Tanmateix, sí que hi ha una observació concreta a fer, i és en relació amb la seva distribució territorial -representada, al nivell municipal, al mapa 6.4. En concret, crida l'atenció que aquest mot presenti, a les zones muntanyenques i més interiors de la comarca, unes freqüències molt superiors a les que es registren a la franja més planera. Vegem-ho a través de les xifres (66). Al sector muntanyenc del Baix Camp es destaquen Prades (33 casos), Arbolí (23), l'Albiol (22) i la Mussara (17); a una certa distància hi ha Capafonts (9 casos). També es poden considerar rellevants, a tenor de la limitació de les fonts toponímiques, els 11 casos de Vandellòs. D'altra part, en allò que podríem anomenar "sector intermedi", però a tocar de l'orla muntanyosa, hi ha també xifres municipals prou elevades: Vilanova d'Escornalbou (22), Riudecols (16), Mont-roig (14), Riudecanyes (12), Alforja (12) i l'Aleixar (9). En canvi, als municipis inserits d'una forma clara -o, si més no, predominant- a la plana, el nombre d'ocurrències és baixíssim: 2 casos a Botarell, un a Reus (i quatre més si considerem els noms de partida que inclouen el terme *pla*) i un altre a Cambrils (nom de partida), Maspujols, Riudoms (nom de partida), la Selva del Camp (nom de partida) i Vinyols i els Arcs (que és, també, nom de partida). A Montbrió no n'hem registrat cap: ni com a nom topogràfic ni com a nom de partida (67).

La conclusió que treiem d'aquesta distribució toponímica dels *plans* al Baix Camp és que, respecte d'aquest terme, es compleix amb escreix a la comarca el *principi de negativitat relativa*, tal com l'expliquen Dorion i Poirier: és a dir, la tendència dels topònims a testimoniar primer les "característiques excepcionals" del medi, que no les "característiques típiques" (Dorion i Poirier, 1975, p. 93) (68). És significatiu, en aquest sentit, que a la zona on els plans tenen un caràcter excepcional (Prades, la Mussara, Arbolí, etc.) apareguin un gran nombre de topònims que hi al·ludeixen explícitament; en canvi, als municipis on la morfologia planera és totalment predominant (cas de Reus,

Riudoms, Vinyols, Montbrió i Cambrils, sobretot), les al·lusions toponímiques al “pla” són mínimes (o bé, fins i tot, inexistents).

m) Consideracions sobre l’oronímia costanera

Al capítol 4 hem tingut ocasió d’al·ludir a la importància de la façana marítima del Baix Camp, que es reparteix entre els termes municipals de Cambrils, Mont-roig i Vandellòs. Des del punt de vista físic, aquesta façana litoral és força uniforme i té un perfil bàsicament lineal. L’única excepció correspon a la costa de Vandellòs, bastant accidentada a causa de la proximitat al mar de l’arc muntanyós del sud del Baix Camp. En qualsevol cas, constatem que al litoral de la comarca (considerat en conjunt) hi ha una oronímia específica, que hem sistematitzat a part. Es tracta de l’epígraf denominat *oronímia costanera*, que hem fet constar als tres termes del litoral (cal dir, de tota manera, que tan sols respecte a Mont-roig del Camp hi ha una consideració detallada d’aquesta toponímia, ja que en els casos de Cambrils i de Vandellòs no hem disposat de fonts de referència de caràcter integral).

Al nivell del conjunt, hi ha dins aquest apartat diversos noms genèrics destacables. D’una banda el mot ‘platja’, molt freqüent a Mont-roig i a Cambrils. Cal tenir en compte que aquests dos termes tenen un litoral d’un perfil essencialment rectilini i planer, i que tant l’un com altre constitueixen uns focus turístics de primer ordre, dins el context de la denominada Costa Daurada. També és força important, sobretot a Mont-roig, el genèric ‘punta’. Té, essencialment, el sentit de “porció de terreny que avança dins la mar, cap relativament baix i estret” (DCVB, VIII, p. 988). Pel que fa a la resta de noms detectats, hem de fer menció dels genèrics ‘cap’, ‘cala’, ‘illot’, ‘estany’ (en el sentit de “massa d’aigua adjacent a la línia de costa”), ‘llosa’ (en el sentit de “pedra plana”) i ‘olla’ (en el sentit de “gorg o toll”, com els exemples adduïts per Coromines a l’article *olla*, *DECat*, VI, pp. 53-54). Tanmateix, cal dir que en tots aquests casos el nombre d’ocurrències és molt baix, i que la relació de noms té un interès més qualitatiu que no quantitatiu.

6.4.2. La hidronímia del Baix Camp: un exemple de la importància del ‘matis’ en toponímia

Hem tingut ocasió d'explicar, al capítol 4, que des del punt de vista hidrogràfic el Baix Camp s'ha de considerar com una comarca més aviat pobra, a causa de l'absència de corrents fluvials o d'aqüífers subterranis d'envergadura. Aquesta limitació natural ha actuat, a la pràctica, com un condicionant de l'ocupació humana del territori; això permet entendre, des del punt de vista històric, que l'aprofitament a tots els nivells dels recursos hidràulics hagi estat una constant al llarg de les èpoques. L'afany de recerca de l'aigua, sobretot en el sentit d'assegurar-ne el proveïment d'una forma estable -tant per al consum humà com, particularment, per a l'agricultura- explica que tradicionalment l'home del Camp (parlant ara en general) hagi desenvolupat unes estratègies importants per a la seva captació, el seu transport i la seva distribució. Aquestes estratègies han deixat una marca sobre el territori que avui -tot i els canvis tecnològics i les transformacions del medi- encara es pot desxifrar amb una certa facilitat: la toponímia, sens dubte, hi contribueix d'una manera prou evident. En aquest epígraf ens hi referirem, tot i que hi al·ludirem de nou en analitzar els aspectes complementaris del poblament.

L'absència de corrents fluvials importants, de fet, és el signe més evident de la manca d'uns grans recursos hidràulics; però no és l'únic. Un altre signe en aquest sentit el tenim en la toponímia: concretament, la manca d'hydrònims al·lusius a surgències de caràcter puntual és molt gran. Com podem apreciar als apartats corresponents de l'apèndix onomàstic, a gairebé tots els municipis l'apartat de les *fonts* és prou important. Però hem de tenir present que es tracta en la majoria de casos de fonts de caràcter artificial, és a dir, del tipus "mina": la seva aigua, generalment, prové d'indrets situats a una certa distància -a vegades, molt lluny- del lloc on finalment brollen. A diferència del que succeeix a territoris més humits, al Baix Camp els topònims al·lusius a surgències naturals són escassos (69). En canvi, hi són nombrosos (i molt variats, al nivell sobretot dels genèrics) els topònims que fan referència als diversos tipus de corrents d'aigua -per insignificants que siguin. Per això hem encapçalat l'epígraf amb la menció de la importància del 'matis': tota aquesta riquesa lèxica i toponímica és, en si mateixa, una mostra de l'afany de l'home del país per identificar i conèixer, amb la major precisió possible, les múltiples particularitats de tot allò relacionat amb l'aigua. Un recurs que ha significat, moltes vegades, la condició elemental de la seva supervivència.

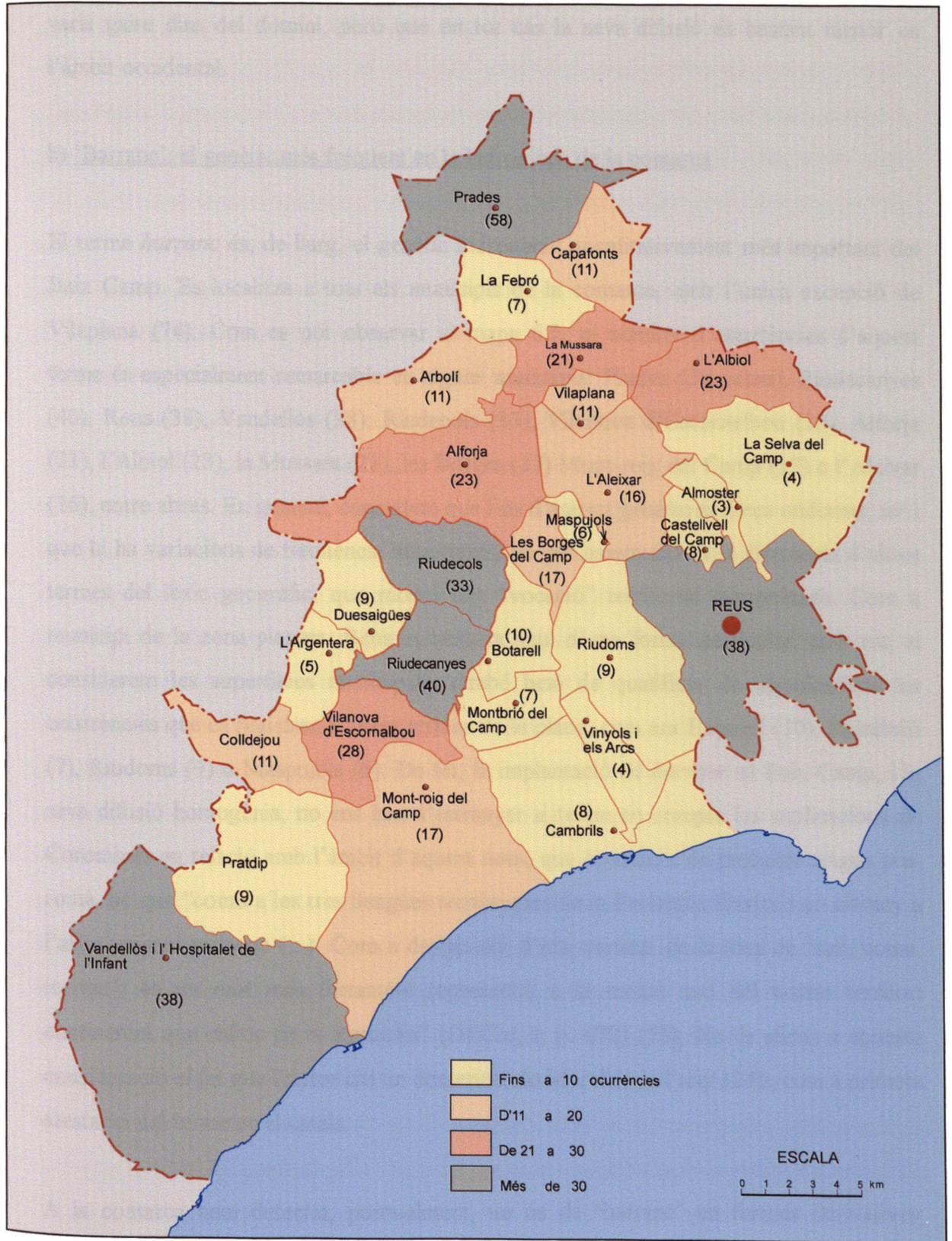
a) Escassa presència del genèric 'riu' i existència generalitzada del genèric 'riera'

Estem davant dos trets de la hidronímia comarcal que, de fet, es complementen. El terme *riu*, d'una banda, apareix a molt pocs municipis del Baix Camp: Alforja (*riu Cortiella*), Arbolí (*riu l'Arbolí*), la Febró (un *riu* amb diversos noms), Mont-roig, Pratdip i Vandellòs (*riu de Llastres*), Prades (*riu de Prades*, anomenat també *riu Montsant*, i *riu del Barral*), Riudoms (*riu Llastres*, que no és el mateix que el de Mont-roig) i Vilaplana (on hi ha cinc petits cursos que reben, localment, el nom de *riu*) (70). En qualsevol cas, cal tenir present que tots aquests *rius* tenen un caire força modest (normalment corresponen als cursos de capçalera de corrents que neixen a les muntanyes de la comarca) i que són perfectament equiparables al concepte de *riera* que es té habitualment a la comarca. Tot i això, si tenim present que el llatí RIVUS (terme del qual procedeix el mot *riu*) significava originàriament 'rec', 'rierol' o 'canal', podem concloure que la idea que denoten els "rius" actuals del Baix Camp es correspon força amb la idea a què al·ludia el terme llatí (71).

Al seu torn, el terme *riera* l'hem localitzat a tots els municipis de la comarca, amb les excepcions d'Arbolí, Capafonts, la Febró, la Mussara, Pratdip, Vandellòs i Vilaplana; les freqüències solen ser baixes (entre una i tres ocurrències, com a xifres predominants). En tot cas, si calgués parlar d'una tendència general diríem que el mot pràcticament és inexistent al nucli central de les Muntanyes de Prades (72), i va apareixent a mesura que ens apropem a la plana del centre de la comarca o al litoral. En aquest sentit, pensem que són prou significatius els 6 casos de Riudoms (dos dels quals amb la forma derivada *rieró*), els 9 de l'Aleixar i, sobretot, els 13 de Reus; respecte d'aquest últim municipi, pensem que l'ocupació intensiva del sòl (primer des del punt de vista agrícola, després per la pròpia trama urbana) ha propiciat la necessitat de "nominar" uns espais o uns elements geogràfics que, en altres indrets de la comarca, tal vegada haurien restat innominats (73).

A banda les consideracions anteriors, assenyalarem que, a la comarca, el concepte genèric de *riera* coincideix força amb allò que és definició habitual del mot: "corrent d'aigua més important que un torrent i menys que un riu" (*DECat*, VII, p. 341) Respecte

Mapa 6.5. El genèric 'barranc' en la hidronímia comarcal.

Nota: Entre parèntesi indiquem el nombre d'ocurrències detectades.
 En el cas de Vilaplana, hem considerat les "rases" com a equivalents a "barrancs".

Font: Elaboració pròpia a partir de la informació de l'apèndix onomàstic.

a l'ús del terme, el mateix Coromines assenyala que el concepte popular de 'riera' no varia gaire dins del domini, però que en tot cas la seva difusió és bastant menor en l'àmbit occidental.

b) 'Barranc': el genèric més freqüent en la hidronímia de la comarca

El terme *barranc* és, de llarg, el genèric hidronímic quantitativament més important del Baix Camp. Es localitza a tots els municipis de la comarca, amb l'única excepció de Vilaplana (74). Com es pot observar al mapa 6.5, el nombre d'ocurrències d'aquest terme és especialment remarcable en alguns municipis: Prades (58 casos), Riudecanyes (40), Reus (38), Vandellòs (38), Riudecols (33), Vilanova d'Escornalbou (28), Alforja (23), l'Albiol (23), la Mussara (21), les Borges (17) Mont-roig del Camp (17) o l'Aleixar (16), entre altres. En general, constatem que l'ús d'aquest genèric és força uniforme; tot i que hi ha variacions de freqüència importants, no pot assenyalar-se, a diferència d'altres termes del lèxic geogràfic, que mostri una "vocació" territorial determinada. Com a municipi de la zona planera, Reus es destaca aquí d'una forma particular; amb tot, si considerem les superfícies municipals, també hem de qualificar de significatives les ocurrències que es registren a altres termes de la plana, com ara Botarell (10), Montbrió (7), Riudoms (9) o Maspujols (6). De fet, la implantació de *barranc* al Baix Camp, i la seva difusió homogènia, no ens han d'estranyar si tenim en compte les explicacions de Coromines en relació amb l'àmbit d'aquest nom, que considera de probable origen pre-romà, bé que "comú a les tres llengües romàniques de la Península Ibèrica i no estrany a l'altre vessant pirinenc (...). Com a designació d'una varietat de la idea de 'vall, coma, torrent', és un mot més fortament representat a la meitat sud del nostre territori continental que enlloc de la Romània" (*DECat*, I, p. 672) (75). No és aliena a aquesta consideració el fet que l'autor citi un document de Morella, de l'any 1249, com a primera atestació del terme en el català.

A la comarca hem detectat, puntualment, un ús de 'barranc' en formes derivatives; *barranquet*, per exemple, apareix a Vilanova d'Escornalbou i a Riudecanyes, mentre que a Vandellòs -terme extens i muntanyós, amb profusió d'accidents hidrogràfics- hem detectat, a banda d'un nombre important de barrancs, un *barrancó* i una *barrancada*. Respecte als topònims formats amb el genèric 'barranc', direm que hi ha tipologies

diverses (cosa que, per regla general, hem observat en tots els hidrònims menors, siguin barrancs, rases o altres elements lineals): sovint prenen el nom de la partida o heretat per on transcorren, i és habitual que incorporin elements antroponímics, però en molts casos els específics al·ludeixen a aspectes de tipus geogràfic (com ara la naturalesa del terreny que travessen). És comú a la majoria de barrancs, en tot cas, que canviïn de nom diversos cops al llarg del seu recorregut; un fet que no sorprèn perquè es produeix amb caràcter general (76). En opinió nostra, la raó d'un comportament així està en el fet que aquests accidents hidrogràfics mai no són vistos en una perspectiva de conjunt; se'ls veu, merament, com uns "accidents" locals (encara que tinguin un abast supralocal). I, en conseqüència, el seu nom sol tenir un caràcter subsidiari i relacionat amb les circumstàncies de l'entorn per on discorren.

c) 'Rases' i altres noms de cursos menors

El genèric *rasa* té, al Baix Camp, un caràcter concurrent amb 'barranc' a l'hora de donar nom als cursos d'aigua més petits. Tot i això, cal dir que és un nom que hi té una presència menor i una distribució menys homogènia. Les ocurrences més nombroses les trobem a Riudecols (29 casos), Riudecanyes (19), Alforja (19), la Mussara (18, incloent una *raseta*), Mont-roig (16), Almofter (13), Vilaplana (11), l'Aleixar (10) i Vilanova d'Escornalbou (9) -bàsicament municipis del sector central de la comarca. En qualsevol cas, al Baix Camp aquest terme està ben "jerarquitzat"; per regla general, com a corrent d'aigua és menys important que el barranc. Jové (1981, p. 98), el defineix com una "depressió del terreny pel fons de la qual discorre un petit corrent, gairebé imperceptible", i pensem que aquesta definició és il·lustrativa de la idea de 'rasa' que es té a la comarca (77). Cal tenir present, com explica Coromines, que sobre aquest terme "en varia radicalment el concepte, segons les zones (...). És sobretot un corrent d'aigua poc abundós que corre pel fons d'un barranc (...). La zona on això és més intens és en el Berguedà, Cardener i Segre Mitjà, i almenys les parts altes de Bages i Segarra (...). Des de Segarra entra també a l'Alt Camp: torrentets poc importants, però algun amb aigua" (*DECat*, VII, pp. 128-129).

Farem referència, a continuació, a altres genèrics de cursos menors que hem localitzat al Baix Camp, bé que amb una incidència territorial inferior. D'entrada hem d'esmentar el

terme *torrent*, conceptualment equivalent a 'barranc' però, a la comarca, amb una difusió molt baixa: l'hem detectat a l'Albiol (3 cops), Cambrils (3), Maspujols (1), Montbrí (1) i la Selva del Camp (6); d'altra banda, a Arboli hi ha un petit reguer conegut com *el Torrentill*. Sobre aquest mot, doncs, tot i que Coromines escriu que "ha restat sempre en ús en tot el territori i en totes les esferes de la llengua" (*DECat*, VIII, p. 623), no podem fer altra cosa que constatar la seva escassa vigència dins la toponímia viva del Baix Camp. Més excepcional és, encara, el terme *aigua* (en el sentit de corrent menor), que hem registrat per partida doble a Almofter (com a genèric: *l'Aigua Sana del Cec*, i com a específic: *Barranc de l'Aigua Sana*. Interpretem que el terme té aquí l'accepció de 'riu', 'xaragall' o 'corrent d'aigua' a què fa referència Coromines, i que constitueix una "forma tradicional que continua viva en comarques apartades" (*DECat*, I, pp. 90-91) (78). A banda aquest cas, hem anotat tres cops el derivat *aigüera*: a Reus (*aigüera d'Aigüesverds*) i a Riudecanyes (*aigüera del Barró*) amb el sentit de "capçalera de barranc", i a Vilanova d'Escornalbou (*aigüera de Baix a l'Hort*), amb el sentit de "surgència" (79). Esmentarem, finalment, dos termes especialitzats i de localització puntual: *xaragall*, que hem detectat tres cops a Riudecols (amb el sentit de corrent menys important, encara, que la rasa) i *córrac*, present dues vegades a Prades (i amb un sentit equiparable al de 'xaragall').

d) Referència als elements hidronímics puntuals

Malgrat tenir una importància quantitativament petita (en bona part a causa del fet que la comarca no és rica en corrents fluvials abundosos), els elements hidronímics puntuals mostren al Baix Camp una certa diversitat de formes de nominació. Un dels elements d'aparició més freqüents són els *tolls* (amb sentit equivalent a 'gorga'); n'hem detectat a l'Aleixar, Alforja, Almofter, Arboli (on hi ha sis *tolls* i tres *gorgs*), les Borges del Camp, Prades (en concurrència amb *gorga*), Vilanova d'Escornalbou i Vilaplana (on, dels quatre registrats, n'hi ha un -el *toll de l'Iru-*, conegut també com a *xoll*) (80). Un altre element hidronímic de presència molt aleatòria són els *salts* (o *saltants*); a la comarca, n'hem localitzat tan sols a Alforja (2), Arboli (2; hi hem anotat, també, tres *pixadors*), Prades (1) i Vilaplana (4). I, amb un sentit similar al de 'clot', anotem tres casos de *clotxa* a la Mussara; podem considerar com una curiositat que aparegui aquest terme a la

hidronímia del Baix Camp, atès que se'l considera més aviat propi dels Pirineus i del País Valencià (81).

e) El riu Llastres o riu de Llastres: un hidrònim d'arrel fitonímica

Completarem l'anàlisi de la hidronímia comarcal amb la menció d'un hidrònim que ha estat objecte d'una atenció particular: el riu de Llastres (identificat sovint mitjançant la forma en aposició, *riu Llastres*). Es tracta d'un dels cursos d'aigua més importants -tant per la longitud com pel seu paper des del punt de vista geomorfològic- del sud del Baix Camp (82). La seva conca, d'unes dimensions que a escala comarcal es poden qualificar de respectables, afecta una bona part dels municipis de Vandellòs i de Pratdip, i el sector meridional del de Mont-roig. Els estudiosos han volgut veure en aquest nom la perduració de l'*Oléastron* que esmenta Estrabó, aplicat a una ciutat del litoral mediterrani d'ubicació imprecisa (83). Tanmateix, abans de pensar en una correlació directa entre el nom citat per Estrabó i el nom del riu val la pena de tenir presents dues coses: d'una banda, la similitud entre l'hidrònim i el nom comú de l'olivera borda ("ullastre"); de l'altra, la presència bastant corrent d'aquest arbust a les muntanyes de l'oest i el sud del Baix Camp. Coromines, que assenyala que el 1191 ja es troba documentat '*rivo Ullastre*', explica que "no sols aquell rodal sinó totes aquelles seques muntanyes de Vandellòs i del Coll de Balaguer (...) són planes d'olivar magre; oliveres bordes, cat. *ullastre*, llatí OLEASTRUM, que ha donat força noms de lloc catalans" (*OnoCat*, V, p. 44). D'altra banda, segons una comunicació verbal del professor Vicenç M. Rosselló, el nom *riudullastre* o *riudullastro* és present en un gran nombre de cartes portolanes dels segles XIII a XVI. En conclusió, pensem que és una mica aventurat deduir que a la vall del riu de Llastres hi ha d'haver una de les ciutats antigues importants del litoral català, a partir de la correlació directa entre el text d'Estrabó i la constatació actual del nom del riu; sobretot, si tenim present que estem parlant d'un terme que, com a mot comú, al·ludeix a una planta molt estesa per tota la ribera occidental de la Mediterrània (i especialment per la pròpia vall del riu de Llastres).

6.4.3. Paratges, indrets i altres llocs del medi físic. Consideracions generals

Completem l'estudi del medi físic de la comarca amb la consideració particular del darrer "bloc" de topònims que ens resta, d'acord amb la tipologia d'ordenació dels noms establerta al capítol cinquè. D'una manera genèrica, fem referència als topònims al·lusius a "paratges, indrets i altres llocs del medi físic"; un enunciat que, en si mateix, ja deixa entreveure que es tracta d'una categoria intermèdia i fins i tot ambivalent. De fet, molts dels noms inclosos en aquest apartat, malgrat el fet de contribuir a una "conceptualització" del medi físic, tenen una empremta humana innegable; i això, com és lògic, origina dubtes a l'hora d'integrar-los en un dels dos grans àmbits (físic i humà) en què hem estructurat els topònims del Baix Camp. En qualsevol cas volem subratllar que, a criteri nostre, l'ambivalència esmentada és inherent als mateixos conceptes utilitzats, i no desapareixeria pel simple fet d'utilitzar una altra tipologia classificatòria o un sistema d'ordenació diferent (84).

Al llarg de l'epígraf farem referència, successivament, a la toponímia relativa a les partides de terra i els paratges en general (dos conceptes que, per la seva afinitat, es presten a un tractament comú), als noms dels boscos i, finalment, als noms dels arbres singularitzats. Tot i partir d'aquestes categories, algunes qüestions les tractarem d'una forma oberta; és a dir, considerant que poden tornar a ser abordades, des d'un altre punt de vista, en analitzar la toponímia sobre l'home i la seva activitat.

a) Una tendència general: el reflex de les característiques del medi físic en els noms de les partides de terra

Hem tingut ocasió de subratllar, en el seu moment, que les partides de terra han estat un concepte fonamental a l'hora d'estudiar amb detall la toponímia dels municipis del Baix Camp. Fonamental perquè, des del punt de vista quantitatiu, aporten una part significativa del total de topònims (85). Però també fonamental des d'una perspectiva qualitativa: els noms de partides sovint prenen un valor com a "referent territorial" que els assegura una major perdurabilitat a través del temps, i que dona lloc, amb molta freqüència, a la formació d'altres topònims per via derivativa. Ramon Amigó assenyala, en aquest sentit, que en emprendre un recull toponímic de base municipal és imprescindible fixar l'atenció en els noms de les partides, perquè tals noms repercuteixen després sobre altres genèrics (86).

No és el nostre objectiu, ara, fer una anàlisi exhaustiva de la totalitat dels noms de partides que hem recollit (i que figuren a l'apèndix onomàstic), i de la seva significació territorial. Els 1.841 noms que n'han resultat representen, en si mateixos, un nombre prou gran com per possibilitar un estudi monogràfic. Tanmateix, sí que volem referir-nos als aspectes geogràficament més rellevants d'aquest conjunt de noms. Entre ells, un que ens sembla especialment destacat: la tendència que s'observa, a un nivell general, a una "correspondència bàsica" entre aquests noms i les característiques del medi físic del terme dins el qual se situen. Dit d'una manera més concreta: en alguns municipis del Baix Camp hi ha un nombre significatiu de noms de partides al·lusius a aspectes orogràfics. A Alforja, per exemple, són freqüents les mencions a termes com ara "coll", "coma", "comellar", "costa", "vall", "serrat"; i una cosa molt semblant podem dir d'Arbolí (en tots dos casos, els accidents de relleu esmentats no són estranys a la fesomia física del medi local). A les Borges del Camp, malgrat que no falten les al·lusions a l'alterositat de l'entorn (*la Costa, el Puig, les Serres*), una part dels noms incideix en la configuració enfonsada, o fins i tot enclotada, del terreny: *les Canaletes, el Clot de la Font, les Clotes del Vall, els Tolls, les Valls*. I una cosa molt similar passa a Capafonts (on trobem un nom tan significatiu com *les Illes* (87)), Colldejou (on hem anotat *los Pigalls, les Turmines, lo Grau i lo Mal Pas*), la Febró, Maspujols, la Mussara (amb noms com ara *els Clapers del Sec, el Còdol Gros, el Grau Roig, la Coma, els Costers, l'Esbalç de la Mula o la Gelera del Coll* (88)), Prades, Riudecols i Vilaplana (89). Cal remarcar, en qualsevol cas, que cap dels termes esmentats no es pot considerar integrant de la part més planera del Baix Camp. Sembla clar, en definitiva, que el principi a què ens hem estat referint (o sigui, la correlació entre les característiques del medi físic i el nom de les partides) es verifica preferentment als termes que tenen un territori mínimament accidentat.

Com a darrer apunt, assenyalarem que als termes de Mont-roig i de Pratdip hi ha una partida coneguda com *l'Aufinac* (a vegades citada com *l'Alfinac*). Es tracta d'un topònim que, etimològicament, al·ludeix a un accident físic; segons Coromines, procedeix del terme àrab *handaq*, 'barranc' (*OnoCat*, II, p. 275). És, sens dubte, un testimoni lingüístic molt valuós (i amb un vessant geogràfic innegable), que contribueix a

enriquir la llista d'arabismes detectats a la toponímia del sud de Catalunya, i particularment a la regió de l'Ebre (90).

b) Al·lusions a l'ús del sòl i a les activitats econòmiques

En els noms de partides i paratges d'alguns termes de la comarca hem detectat (a vegades, conjuntament amb la tendència a reflectir aspectes del medi físic) el testimoni d'antigues utilitzacions del sòl o d'activitats econòmiques pretèrites (generalment, de base agro-silvo-ramadera). A l'Albiol, per exemple, un del termes boscosos del nord de la comarca, les al·lusions d'aquest caire són presents a *l'Artigueta*, *el Boixar* o *lo Socarrat del Baget*; un cas similar és el de *les Socarrades*, a Riudecols. A l'Aleixar, en canvi, un dels "patrons toponímics" que ha contribuït a configurar més noms de partides és l'agrari; així ho evidencia la sèrie formada per *els Montolius*, *els Olivers*, *les Deveses*, *els Prats*, *l'Avellaner*, *els Pagesos*, *les Parellades*, *les Trilles* i *les Sorts*. També caldria afegir-hi *les Socarrades* i tres noms al·lusius al conreu pretèrit de la vinya. El patró detectat a l'Aleixar es repeteix a altres municipis, entre els quals citem, en particular, l'Argentera i Prades (per la rellevància que té aquest tipus de nom en relació amb el total). Tot i que no volem entrar en una casuística del detall, sí que ens sembla significativa, per la seva homogeneïtat, la presència de nombrosos noms de partides al·lusius al conreu de la vinya; una activitat avui reduïda a mínims, però que en determinades èpoques ha estat rellevant (i que, certament, devia rebre la sotragada de la fil·loxera al final del segle passat). Les al·lusions a aquest conreu fan referència, molt sovint, a les característiques del camp (*la Vinya Gran* a les Borges, *la Vinya Bruta* a Castellvell, *la Vinyeta* a Riudecols, *la Vinyassa* a Vilanova d'Escornalbou), i també és habitual l'esment de relacions de propietat o de possessió (*la Vinya del Besora* a l'Aleixar, *la Vinya d'en Tarragó* a Vilaplana). Alguns cops, noms de partides que testimoniaven la presència de la vinya identifiquen avui sectors de bosc: és el cas de *la Vinya del Molí* i de *la Vinya dels Capellans*, a Vilaplana.

c) La propietat i l'accés a la terra

Un dels aspectes sobre els quals es fonamenta la concepció que es té de les partides de terra com a "peces vertebradores" de l'espai rural és la tendència que mostren a la

permanència; és a dir, a mantenir una certa unitat com a àmbit territorial identificat a través d'un nom, per més que puguin sofrir canvis i variacions de detall. A reserva dels resultats que pugués donar una investigació, de base empírica, sobre la gènesi i la configuració de les partides dins un àmbit territorial concret, la nostra opinió és que, en principi, la seva conformació originària (sobretot la de les més antigues) es deu a motius relacionats amb la titularitat i el repartiment de la terra. Aquesta circumstància pensem que explica allò que, a la pràctica, és una característica genèrica d'aquest "concepte territorial": el fet que el seu nom faci sovint al·lusió a una relació de propietat o a algun tipus de relació jurídica sobre la terra; o bé el fet que, en ocasions, parlar de "partida" equivalgui a parlar d'una determinada finca o heretat (potser dividida, ara).

En els noms de les partides i els paratges rústics del Baix Camp són força freqüents aquestes al·lusions. Unes vegades es manifesten amb la pervivència del terme *mas* (91) dins del corresponent topònim; això ho hem detectat a la Mussara (9 vegades), l'Albiol (6), Botarell (4), Montbrió (3) o Mont-roig (4), i d'una forma particular a Cambrils (30 vegades) i a Riudecols (12). Altres vegades, el nom de la partida al·ludeix explícitament a un dret o una determinada situació jurídica (tal vegada d'un moment remot en el temps): *el Benifet* (Almoster), *els Dominges* (Botarell), *la Quadra d'en Barbènia*, *la Carlania* o *lo Domenge de l'Arquebisbe* (Cambrils), *l'Empenyorament* (la Mussara) o *los Infermers* (Riudecanyes) (92).

En un altre sentit, les relacions de pertinença poden quedar reflectides en els noms de les partides mitjançant "sèries", formades sobre un sol nom però susceptibles de constituir llistes molt llargues de topònims. És el cas, a Alforja, de *les Guilletes*, *les Guilletes del Sano* i *les Guilletes de Baix*; a Duesaigües, dels set topònims formats sobre *la Carrerada*, i de set més sobre *lo Planot*; a Mont-roig, dels cinc topònims formats a partir de l' "arrel" *el Mas d'en Blader*, i de cinc més formats sobre *la Pobla* (93). En qualsevol cas, l'exemple més exagerat d'aquesta forma de procedir el trobem a Vilanova d'Escornalbou, on el topònim *Rifà* ha servit com a base per als vint-i-nou noms de partides que inclouen aquesta arrel (94). Finalment, esmentarem el cas dels *Motllats*, per la rellevància territorial del nom. Aquest gran altiplà, que s'estén entre els termes de la Mussara, Capafonts, la Febró i Mont-ral, ha servit com a "nucli matriu" per a la formació d'una sèrie força àmplia de partides de terra, localitzades en particular als dos primers

termes esmentats. Així, a la Mussara trobem *els Motllats de la Pona, de la Tina, de l'Andreu, de l'Estevenet, del Canet, del Gendret i de Grau*, mentre que a Capafonts hi ha *els Motllats de les Coves, del Baptistó, del Grau i del Moragues* (95).

Un exemple particular de reflex de les relacions de pertinença en la toponímia el tenim en els introductors “això” i “allò”, presents en els noms de partides o de trossos de terra d'alguns municipis (a semblança del “ço d'en” que trobem en altres indrets del domini). Per exemple, *Això de l'Ermità* a l'Aleixar o *Allò del Tomaset*, a Mont-roig. L'observació dels casos detectats a la comarca permet establir que es tracta d'una forma de denominació que vincula una determinada propietat rústica -generalment, de petites dimensions- al respectiu propietari; per això té sempre, en el seu origen, una base antroponímica. Aquest tipus de topònim l'hem detectat a l'Aleixar (26 casos d' 'això'); Mont-roig del Camp (9 casos d' 'això' i 13 d' 'allò'); Prades (un cas d' 'allò'); Riudecanyes (2 casos d' 'això') i Vilanova d'Escornalbou (5 casos d' 'això'). També ens apareix fossilitzat en els topònims *l'Aixembruc* i *el Sol Senyor*, a Almofter (Amigó, 1968, p. 76), i *l'Aixenaleu* i *l'Aixemorera* a la Selva del Camp (l'última partida citada és compartida amb el terme de Reus).

d) Referències de tipus locacional

En ocasions, els noms de les partides de terra es formen sobre la base de referències purament locacionals. En aquests casos, el “sentit essencial” dels topònims no és donar una informació substantiva de l'àmbit espacial al qual al·ludeixen, sinó, senzillament, descriure una ubicació concreta (utilitzant uns referents que, considerats al nivell de la comarca, esdevenen força reiteratius). És el cas de noms com els de *Davant Vila* (l'Argentera), *Damunt la Vila* (Capafonts, Riudoms, Vinyols), *Davall la Vila* (Riudoms), *els Davants* i *els Darreres* (la Febró i Riudecols), o *Davant Casa* (Riudecols). En un sentit similar, al terme de Reus trobem dues partides d'ubicació antagònica: *Monterols Lluny* i *Monterols Prop*. I hem d'afegir, d'altra part, que en alguns casos la “genealogia” dels noms posa en relleu una intenció nominadora relacionada directament amb factors de tipus locacional, tot i que l'aparença dels dits noms no sembli apuntar en aquest sentit. Del mateix terme de Reus citarem l'exemple de dues partides de terra: *la Sibèria*, nom amb el qual es va voler referir una idea d' “allunyament”, més que no pas de “zona molt

freda” (Amigó, 1988, p. 561); o bé *el Terme de Reus*, nom que només adquireix sentit d’una forma plena quan sabem que va ser donat per la gent de Maspujols a la part del terme de Reus adjacent al seu, on tenen moltes propietats (*Ibid.*, p. 585).

e) L’empremta dels noms dels camins i d’altres vies de comunicació

Anotem finalment, en aquest estudi sintètic de les característiques de la toponímia de les partides de terra, un aspecte que val la pena remarcar pel fet de ser força generalitzat: la tendència que, en ocasions, aquests noms prenguin com a referència un camí o una via de comunicació (que, en molts casos, poden haver desaparegut físicament del tot). A la comarca aquesta circumstància (noms de partides basats en noms de camins) es dona en alguns termes amb caràcter puntual o episòdic. Tanmateix, hi ha dos casos d’una significació particular, sobretot en termes quantitius: Cambrils i Duesaigües. A Cambrils hi ha disset noms de partides formats d’aquesta manera; en alguns casos, el referent toponímic és un element geogràfic local, però en la major part d’ocasions s’al·ludeix a un nucli de la rodalia del poble (*el Camí de Montbrió, el Camí de Montroig, el Camí de Vinyols*), o fins i tot llunyà (*el Camí de Tortosa*). Un supòsit similar es dona a Duesaigües amb una antiga carrerada, que dona origen a set topònims consecutius, formats en tots els casos sobre un antropònim: *la Carrerada de la Camarasa, la Carrerada de l’Eladio*, etc. En els dos exemples citats (de Cambrils i de Duesaigües) queda palès el fet que les partides de terra, pel seu caràcter de “concepte toponímic vertebrador”, al qual fèiem referència més amunt, esdevenen una peça d’estudi fonamental a l’hora de reconstruir històricament la fesomia geogràfica d’un determinat territori. Per això pensem que és oportú subratllar el seu valor potencial com a eina especialment útil per al geògraf.

f) La transcendència diversa del concepte “paratge en general”

Hem tingut ocasió d’assenyalar més amunt que la categoria de “paratge en general” tenia una concepció força genèrica com a àmbit de significació; per aquest motiu, els topònims que hi són compresos es caracteritzen, des d’una perspectiva global, per la seva heterogeneïtat. En general, hi ha una base comuna d’indefinició conceptual en tots els noms del grup; tanmateix, hi ha una diversitat molt gran entre uns i altres en allò que

podríem anomenar l' "escala de referència". De vegades, els noms conceptuals com a "paratges" són elements puntuals; seria el cas dels *caus* o *gatoneres* (és a dir, els noms dels amagatalls d'animals, que tenen una certa rellevància toponímica a l'Aleixar, la Mussara, Prades i Riudecols) (96). Altres vegades, els noms en qüestió al·ludeixen a àmbits extensos però de difícil concreció en l'espai: és el cas de *les Carboneres* (Vilaplana), del *Botjar* (Almóster) o de *les Envistes de l'Abellera* (la Mussara). Finalment, un altre exemple de supòsit significatiu dins el grup és el dels noms d'ubicació imprecisa o dubtosa (en el sentit que podrien ser compresos dins de categories diverses): un exemple eloqüent és *el Parc de Samà* (Cambrils), noms d'una finca rústica molt coneguda a escala local, i d'una extensió molt considerable. Un cas semblant seria el d'alguns terrenys vedats, a efectes cinegètics, que han donat origen a un topònim específic: *el Vedat del Pany* i *el Vedat del Pansa* (Alforja). És freqüent que la problemàtica conceptual d'aquests noms sigui doble: d'una banda, perquè no sempre els terrenys vedats tenen un nom propi que els identifiqui; d'altra banda, perquè normalment aquests noms coexisteixen en l'espai amb altres topònims (relatius a partides de terra o a altres elements concurrents), i això fa més difícil la determinació del seu abast concret.

g) Apunt sobre els noms dels boscos

Llevat d'alguns termes del sector muntanyós del nord i de l'oest, les masses forestals no solen tenir una presència gaire significativa dins el territori del Baix Camp. Tot i això, la importància que el concepte de "bosc" havia tingut dins les explotacions pageses tradicionals (sobretot com a recurs destinat a l'autoproveïment domèstic) explica que, encara avui, persisteixi en la toponímia de la comarca un nombre remarcable de noms que hi al·ludeixi directament. Pensem que és molt significatiu, en aquest sentit, que hi hagi en alguns termes un nombre d'ocurrències d'aquest tipus molt elevat: 46 a l'Aleixar, 45 a Riudecols, 32 a Alforja, 24 a Arboli, 29 a la Mussara, 23 a Prades, 19 a Vilanova d'Escornalbou, 15 a Vilaplana, 14 a Riudecanyes, 13 a la Febró i a Maspujols i 12 a Riudoms. Cal remarcar que, per regla general, predomina en aquests topònims el genèric *bosc*, i que l'específic és habitualment un antropònim. Tot i això, hi ha una presència significativa de genèrics al·lusius al pi (que és, de fet, l'espècie predominant a la comarca en termes de superfície): sobretot *pinar*; secundàriament, *pinada*, *pinaret* o bé *pins*. També hem detectat alguns *alzinars* amb transcendència toponímica (a Riudecols i a

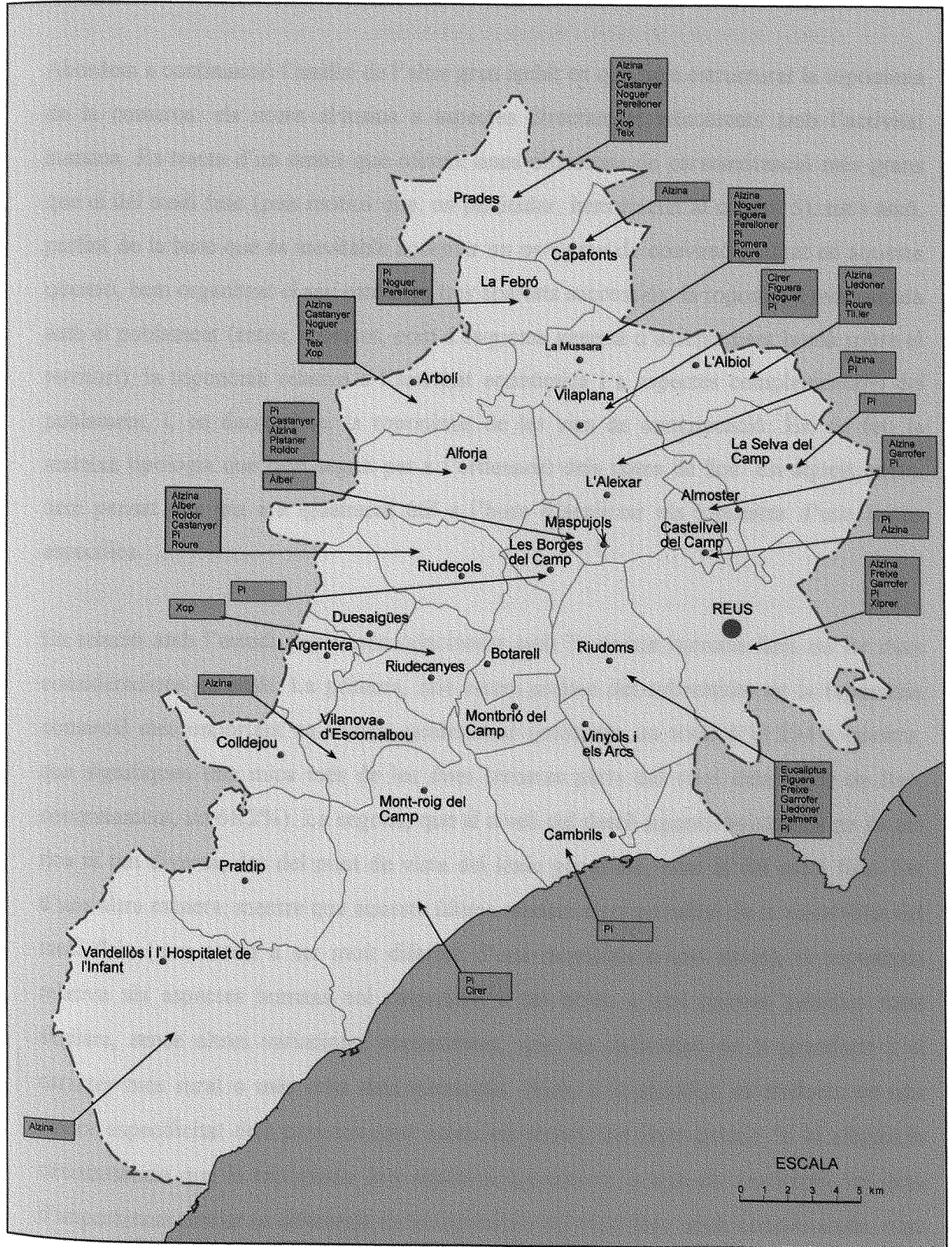
Vilanova d'Escornalbou). Al seu torn, a Prades hi ha dues *rouredes* amb nom, i fins i tot una *fageda* (97). Cal notar que, al límit amb aquest terme, però ja dins la Conca de Barberà, hi ha una de les masses forestals històricament més rellevants del sud de Catalunya: el bosc de Poblet (98). Finalment, destacarem el fet que a Vilaplana hi ha dos noms de bosc força atípics: *la Vinya del Moli* i *la Vinya dels Capellans*; una mostra puntual d'un procés que, al llarg del segle actual, ha tingut un abast bastant general a la comarca: l'abandó del conreu de la vinya (i la seva substitució, en molts casos, pel bosc).

h) Els noms dels arbres singularitzats

Tot i que les masses forestals tenen una significació toponímica limitada, com hem tingut ocasió de veure, una cosa ben diferent succeeix amb els arbres singularitzats (és a dir, els arbres amb nom propi): la toponímia que hi al·ludeix és força diversa, com es pot comprovar amb l'observació de l'apartat A.c.4 de cada terme municipal (dins l'apèndix onomàstic), i amb el resum d'aquestes dades reflectit al mapa 6.6.

En general, aquesta toponímia té una riquesa temàtica bastant equiparable entre uns municipis i uns altres (99). El pi i l'alzina es destaquen com les dues espècies d'aparició més regular. En un altre ordre de coses, cal notar que els arbres plantats (com ara el lledoner, el xop, el xiprer, la figuera o el garrofer) hi són més freqüents que els que podríem qualificar com a naturals o bé subespontanis (pi, alzina o roure). Això, des del punt de vista toponímic, no ha d'estranyar: en l'esquema de la vida rural tradicional, la plantació d'arbres d'espècies com les esmentades responia a uns criteris i a una lògica de base cultural; d'acord amb aquesta lògica, pot considerar-se com una cosa ben normal que els dits arbres fossin coneguts amb un nom específic. En definitiva: en aquest camp, com en molts altres, es podria dir que la toponímia bàsica de la comarca tendeix a reflectir una "memòria del territori" que, tot i mantenir-se encara viva, representa l'expressió d'una forma de relació de l'home amb la terra que ben poc té a veure amb la que predomina actualment.

Mapa 6.6. Arbres amb transcendència toponímica als municipis del Baix Camp.*

* Fem referència als arbres en sentit individual, no en sentit col·lectiu.

Font: Elaboració pròpia a partir de l'apèndix onomàstic.

6.5. L'activitat humana i la seva empremta a la toponímia de la comarca

Abordem a continuació l'anàlisi de l'altre gran àmbit en què hem estructurat la toponímia de la comarca: els noms al·lusius a aspectes directament relacionats amb l'activitat humana. Es tracta d'un àmbit que ofereix unes dificultats de caracterització més grans que el del medi físic (pels motius que, en particular, hem tractat al capítol 5); tot i això, partint de la base que és inevitable acceptar un cert grau de convencionalitat en aquesta qüestió, hem organitzat el seu estudi en tres apartats successius: la toponímia relacionada amb el poblament (entès, sobretot, com a esquema general d'assentament humà sobre el territori); la toponímia relativa a l'activitat econòmica i a aspectes complementaris del poblament, i, en darrer lloc, la toponímia de les vies de comunicació. És, de fet, la mateixa tipologia que hem seguit per a l'ordenació dels noms de lloc. En aquest sentit, hem pensat que ens era igualment útil a l'hora d'analitzar els topònims d'una forma específica.

En relació amb l'estudi dels noms relacionats amb l'activitat humana hem de fer dues consideracions generals. La primera, que estem parlant del subconjunt de la toponímia comarcal més important en termes quantitius (comprèn un total d'11.234 topònims, que signifiquen una mica més de les dues terceres parts del total dels noms de lloc; concretament, un 68,2%). La segona, que al nivell del detall aquesta toponímia no és tan rica ni tan diversa, des del punt de vista del lèxic geogràfic, com la del medi físic. Dit d'una altra manera: mentre que aquesta última tendeix a ser un reflex de la variabilitat del medi físic (que arriba a ser molt diferent d'uns municipis a uns altres), la toponímia relativa als aspectes humans sol respondre a tot arreu a uns patrons genètics molt similars, sense altres variacions, normalment, que les derivades de la grandària i el caràcter més rural o més urbà dels municipis. Això, a la pràctica, es tradueix en una menor especificitat dels genèrics (que solen ser termes del lèxic comú). Si hi afegim la circumstància que la toponímia dels aspectes humans té, a tots els municipis, un grau d'importància similar (a diferència de la toponímia del medi físic, molt condicionada, com hem vist, per l' "alterositat" de l'entorn local), arribem a una conclusió: que l'estudi d'aquest àmbit dels noms de lloc pot portar-nos a caure fàcilment en la reiteració. Per això, aquí, la metodologia d'estudi tindrà un enfocament més selectiu i sintètic.

6.5.1. Apunts sobre la toponímia relativa al poblament

Hem dedicat l'apartat 6.3 d'aquest capítol a estudiar amb detall els noms dels nuclis de població tradicionals de la comarca. Restava tan sols referir-nos a dos aspectes concrets del poblament: els assentaments més moderns (del tipus "urbanització"), que tenen una importància territorial gran a la capital i als municipis del litoral, i els de caràcter individualitzat (o sigui, tipus 'casa' o 'mas'). Ens hi referirem seguidament, a través de diversos punts.

a) Els noms de les "urbanitzacions": la toponímia com a reflex de la dualitat interior/litoral

Fixarem ara la nostra atenció en un àmbit prou important dels assentaments de població, si més no en relació amb la nostra comarca: els sectors d'eixample i de creació de nous nuclis, coneguts generalment amb el nom d' "urbanitzacions", que han marcat en els darrers quaranta anys el creixement de les trames urbanes de molts municipis del país. Es tracta d'un tipus d'actuació urbanística que molt sovint ha sorgit en un context de plena il·legalitat (o bé aprofitant l'absència d'una normativa rigorosa), i que, per regla general, ha tingut en la toponímia (o sigui, en els noms amb què s'han identificat aquestes actuacions) un dels seus vessants més descurats i més mancats de sentit comú (100).

A l'efecte de facilitar l'anàlisi, hem elaborat el quadre 6.8, en el qual hem inclòs els noms de totes les urbanitzacions dels municipis del Baix Camp, a partir de les dades de l'apèndix onomàstic. L'aspecte fonamental que permet observar el dit quadre és l'extraordinària dualitat que presenta el fet estudiat (tant en sentit urbanístic com toponímic). Hi ha, d'una banda, els municipis de l'interior de la comarca (amb l'excepció de Reus). Aquí les urbanitzacions tenen un caràcter puntual, i fins i tot són inexistents en un bon nombre de municipis. Quan apareixen, el seu nom té a vegades un caire comercial (*Aires del Camp*, a les Borges, *les Masies Catalanes*, a l'Albiol, *els Refugis Riuchub* a Riudecols, *el Mar de Riudecanyes* a Riudecanyes), però en la major part de casos el nom és tradicional o bé representa la continuïtat d'un nom preexistent, generalment una partida de terra (*Picarany* a Almogetó, *la Sort* a l'Argentera, *els Domenges* a Botarell) o

Mapa 6.7. Les "urbanitzacions" del litoral del Baix Camp (municipis de Cambrils i Mont-roig del Camp).

Font: Elaboració pròpia a partir de la informació de l'apèndix onomàstic. Nota: No s'han representat les urbanitzacions d'un impacte territorial més petit.

·bé un mas (*el Mas de la Tiana* a l'Aleixar, *el Mas del Gerro* a Botarell). Però, per contra, els tres termes del litoral ofereixen una realitat ben diferent: aquestes actuacions hi són en un gran nombre (22 a Cambrils, 26 a Mont-roig i 9 a Vandellòs) i tenen un impacte físic molt gran (vegeu, al respecte, el mapa 6.7) (101). A més, des del punt de vista toponímic sovint representen un desafiament a la lògica del territori, a la coherència lingüística i al patrimoni cultural del país. Tot i que, escampats entre el conjunt, hi ha noms que mantenen tota la versemblança dels tradicionals (*l'Albereda* o *el Mas d'en Bosc*, a Cambrils, *els Masos d'en Blader* a Mont-roig o *l'Almadrava* a Vandellòs) en la major part de casos ens trobem davant simples nomenclatures comercials, pseudoeslògans publicitaris o creacions totalment artificioses. Els exemples són múltiples: des de llargues sèries de noms en aposició (*Cambrils Badia*, *Cambrils Mediterrània*, *Mont-roig Badia*, *Mont-roig Mar*, etc.) fins a noms formats per sigles (*Proacosa* i *Urcavisa*, a Cambrils; *Etersa*, *Maykao* i *Maynou* a Mont-roig; *Hifrensa* a Vandellòs), passant per denominacions tan poc afortunades (des d'uns criteris de mínima coherència filològica i geogràfica) com *Pino Alto*, *Rustical Mont-roig* o *Solemio* a Mont-roig; *El Calamar* o *La Margarita* a Vandellòs i *les Províncies* a Cambrils.

A mig camí entre el litoral i l'interior, cal fer esment del cas de Reus. En aquest municipi hi hem detectat 18 urbanitzacions (102). Ara bé, convé tenir present que aquí, per regla general, s'ha donat aquest nom a sectors específics de desenvolupament i d'eixample del nucli urbà, més que no pas a sectors deslligats de la trama urbana i promoguts de forma individualitzada (com ha succeït, per regla general, al litoral). De fet, l'observació del quadre 6.8 permet constatar que els noms que consten a Reus tenen un grau de coherència i d'adequació lingüística molt superior als dels altres municipis "urbanitzats". Assenyalarem, també, en relació amb el municipi de Reus, que entre els noms recollits a l'epígraf de "poblament en sentit col·lectiu" hi ha també set *barris* i nou *ravals*, a més de sis denominacions genèriques del tipus *Xalets del Cros*, *les Cases Barates* o *les Colònies Massó* (103). Es tracta d'unes especificitats de la nomenclatura urbana que apareixen de forma ocasional a la resta de municipis de l'interior del Baix Camp, però que, a Reus, a causa del seu desenvolupament com a "gran ciutat" (a escala comarcal) tenen una significació global important.

Quadre 6.8 Els noms de les "urbanitzacions" dels municipis del Baix Camp

A) LA ZONA INTERIOR

L'Albiol

. Les Masies Catalanes

L'Aleixar

. El Mas de la Tiana

Alforja

. Portugal

Almoster

. Picarany

L'Argentera

. La Sort

Les Borges del Camp

. Aires del Camp

Botarell

. Els Domenges
. El Mas del Gerro
. Les Roquetes

Pratdip

. Santa Marina
. Les Planes del Rei

Riudecanyes

. Mar de Riudecanyes
. Montclar

Riudecols

. Els Refugis Riucub

Riudoms

. Les Parcel·les Ferran

La Selva del Camp

. La Rasa de Ferreter

B) REUS

. Bellissens
. Benet
. Bover
. Carpa
. Clarassó
. Dyna
. Fortuny
. Gaudí Mar
. Juncosa
. Mercader
. Pàmies
. Les Parcel·les Cases
. Les Parcel·les Sidós
. Pelai
. El Pinar
. Quintana
. Sant Joan
. Solivista

Quadre 6.8 Els noms de les "urbanitzacions" dels municipis del Baix Camp (continuació)

C) LA ZONA LITORAL	
Cambrils	
. L'Albereda	. El Mas del Carabasset
. Baronia de Vilafortuny	. Els Masos d'en Blader
. Cambrils Badia	. Maykao
. Cambrils Mediterrània	. Maynou
. Cambrils Platja	. Miami
. Cambrils Port	. Mont-roig Badia
. La Dorada	. Mont-roig Mar
. L'Estrella de Cambrils	. Els Oliviers
. El Mar de Cambrils	. El Paradís
. El Mas d'en Bosc	. Parc de Mont-roig
. Nou Cambrils	. Pino Alto
. Les Platges del Sud	. Pinos de Miramar
. La Platja Daurada	. Playa Cristal
. La Platja de Vilafortuny	. La Riviera
. Proacosa	. Rustical Balneari
. Les Províncies	. Rustical Mont-roig
. Reus Mediterrània	. Sant Miquel
. El Sol de Cambrils	. Solemio
. Els Tallats	. Via Marina
. Tàrraco	
. Urcavisa	
. Verge del Carme	
Mont-roig del Camp	Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant
. Azahara	. L'Almadrava
. Barri Llastres	. L'Arenal
. El Cap del Terme	. El Calamar
. El Casalot	. Hifrensa
. Club Mont-roig	. L'Infant
. Costa Zèfir	. Llastres
. Etersa	. La Margarita
	. La Platja d'Or
	. Vanessa Parc

Font: Elaboració pròpia a partir de l'apèndix onomàstic.

b) El poblament en sentit singular: preeminència de les formes amb ‘cal’/‘ca la’, i secundàriament, dels ‘masos’

L'estudi del poblament de la comarca en sentit singular, sobre la base de la toponímia que hem recollit i sistematitzat, permet que puguem assenyalar el següent: a tots els municipis del Baix Camp, amb les úniques excepcions de Reus i de Cambrils, a la zona planera, i de la Febró i la Mussara, a la zona de muntanya, els noms habituals de les cases es formen amb “cal” o “ca la” (i, eventualment, amb “ca”), mentre que els noms formats amb el genèric *mas*, per bé que també importants, apareixen en menor nombre que els anteriors (llevat de les excepcions esmentades) (104).

Feta aquesta puntualització inicial, és interessant observar la proporció que mantenen els dos sistemes de nominació esmentats arreu de la comarca. A l'Aleixar, ens consten 192 topònims amb *cal/ca la*, i només 35 amb *mas*. A Alforja, la relació és de 221 a 56; a Arbolí, de 78 a 23; a les Borges, de 79 a 49; a Capafonts, de 90 a 14 (105); a Castellvell, de 55 a 8; a Mont-roig, de 495 a 23; a Prades, de 225 a 19; a Riudecanyes, de 220 a 20; a Riudecols, de 252 a 27; a Riudoms, de 253 a 128 (106); a Vilanova d'Escornalbou, de 175 a 19, i a Vilaplana, de 107 a 3. Pel que fa a les excepcions al comportament general, a Cambrils hi ha 38 noms formats amb *cal/ca la* i 122 formats amb *mas*; a la Febró, la relació és de 14 a 14 (107), i a la Mussara, de 26 a 42 (108). Quant a Reus, la importància toponímica del genèric *mas* es reflecteix a la xifra global, 668 unitats, que es pot considerar com a excepcional. En general, tant a Reus com a la resta de la comarca els noms de les cases tenen una formació fonamentalment antroponímica; per aquest motiu, l'anàlisi del detall pensem que s'aparta de l'objecte de la nostra recerca (109). Cal dir, en qualsevol cas, que alguns dels noms d'aquest apartat tenen una rellevància històrica de primer ordre: un dels millors exemples n'és el *Mas Calvó* (escrit també *Mascalvó*), nom d'una de les masies més antigues (i també d'una partida de terra) del terme; el seu origen es remunta, almenys, al segle XII.

Finalment, farem menció d'altres formes d'al·lusió al poblament individual (que, en tot cas, tenen una significació episòdica). Per exemple, hem detectat la presència del genèric *xalet* a la toponímia d'alguns termes: un cas a l'Aleixar (110), 5 casos a Alforja, 2 a Vilaplana i a Vinyols, i un a l'Aleixar, Duesaigües, Mont-roig, la Mussara i Vilanova

d'Escornalbou; a les Borges, d'altra part, hi ha sis noms de finques d'estiuieg. Creiem, en una perspectiva general, que unes ocurrencies tan baixes com les que hem anotat, en una comarca en què la funció turística hi és molt important (i, correlativament, el nombre de "xalets" i edificis similars existents), posen de manifest, en el camp de la toponímia urbana, la vigència del "principi de la negativitat relativa" (111). En altres paraules: pensem que la tendència de la toponímia d'apuntar cap a l' "excepcionalitat" dona com a resultat, de vegades, la paradoxa que els fets més evidents i més habituals no entrin a formar part de l' "imaginari toponímic" de la col·lectivitat, i restin innominats.

6.5.2. Una economia tradicional fonamentada en les activitats agràries i testimoniada pels noms de lloc

El segon apartat de la toponímia relativa a l'activitat humana, d'acord amb l'estructuració que seguim, fa referència als aspectes complementaris del poblament i a l'activitat econòmica. És, doncs, un apartat en certa manera subsidiari de l'anterior i inclou els noms dels elements del poblament d'un caràcter auxiliar o complementari; els noms dels elements relacionats, d'una forma genèrica, amb les activitats econòmiques, i, finalment, els noms dels elements que no podem situar amb claredat dins cap de les dues categories anteriors i que hem qualificat de "singularitzats". D'acord amb el plantejament seguit fins ara, vertebrarem l'anàlisi entorn dels aspectes que hem considerat més significatius d'aquests grups de noms, i que hem detectat a partir de l'anàlisi de la 'toponímia bàsica' de la comarca, una vegada sistematitzada.

En qualsevol cas, una cosa podem assenyalar amb caràcter previ: la major part de topònims d'aquest apartat, amb independència del grup concret de què formin part, tenen un denominador comú: al·ludeixen, de prop o de lluny, a una estructura socioeconòmica caracteritzada per la preeminència de les activitats agràries (en el sentit més ampli de l'expressió). Tot i els canvis registrats en aquest sentit -particularment a les quatre darreres dècades-, aquest tarannà no ha quedat esborrat del registre toponímic vigent. La realitat comarcal actual, com hem pogut veure al capítol 4, té avui dia un perfil econòmic força allunyat de l'agrari, si més no com a activitat principal o prevalent. Tanmateix, la toponímia és un àmbit del coneixement humà molt lligat amb la memòria. I la "memòria geogràfica" del Baix Camp, expressada a través dels noms de lloc, es fonamenta encara

en una imatge que, si avui no és actual del tot, sí que ho era a penes unes dècades enrere. Tal vegada, doncs, en la manca de sincronia entre “percepció” i “memòria”, en relació amb el territori actual, hi hagi la clau explicativa d’aquesta aparent contradicció. És a dir, que a pesar de les grans transformacions modernes, la comarca continuï apareixent, a la llum dels seus noms de lloc, com un territori on el *camp* -entès com a “activitat”, però també com a “cultura”- continua sent el centre de gravetat fonamental (112).

a) Edificacions auxiliars: predomini de ‘caseta’ sobre ‘maset’

L’observació de la toponímia comarcal, en l’aspecte relatiu a allò que en el seu moment (capítol 5) caracteritzàvem com a “edificacions auxiliars”, permet fer una constatació significativa: que, com a termes al·lusius a les petites construccions escampades pel camp, *caseta* té més implantació que *maset*. Esmentarem l’exemple d’alguns municipis. A l’Aleixar hem registrat 26 *casetes* i 2 *masets*; a Arbolí, 19 i 1; a Prades, 12 i 2. En alguns municipis trobem tan sols *casetes*: Duesaigües (7), Maspujols (14), Mont-roig (22; cal notar que també hi ha 11 *barraques*), Vilanova d’Escornalbou (74). Per contra, hem registrat tres casos en sentit contrari: Capafonts (9 *masets* i 2 *casetes*), l’Aleixar (3 i 1) i Reus (on hi ha tan sols *masets*, en nombre de 26) (113).

b) Basses, fonts i mines: elements complementaris del poblament d’una importància cabdal

Dins l’apartat de la toponímia relativa als aspectes complementaris del poblament, els noms que fan referència als elements dels sistemes tradicionals de proveïment i canalització de l’aigua tenen una significació gran, i força homogènia, a tota la comarca. Essencialment estem parlant de *basses*, *fonts* i *mines*, conceptes que han tingut una vigència plena, particularment al medi rural, fins que l’expansió progressiva dels sistemes moderns d’abastament d’aigua els ha situat en un segon pla. Als dits conceptes caldria afegir-hi, pel rendiment toponímic que tenen, els *abeuradors*; tot i que avui pràcticament es poden donar per desapareguts, la seva existència és testimoniada per la toponímia pràcticament a tots els pobles de la comarca.

Passem a fer unes consideracions de detall sobre la presència, als diversos municipis del Baix Camp, dels tres elements principals d'aquest apartat. Per regla general, les *fonts* tenen una importància remarcable a tot arreu, però la variació en el seu nombre sol reflectir aspectes significatius del territori on s'ubiquen. A les zones de muntanya, particularment al sector septentrional de la comarca, la seva freqüència és bastant superior a allò que seria la mitjana general; pensem que són dignes d'esment, en aquest sentit, les ocurrences registrades a l'Albiol (40), l'Aleixar (26), Capafonts (21), la Febró (34), la Mussara (63) (114), Prades (66), Pratedip (19) i Vilaplana (28) (115). En alguns municipis situats entre la plana i la muntanya hi ha, també, xifres de fonts significatives: Alforja (23), Riudecanyes (16), Riudecols (39), Vilanova d'Escornalbou (21). En canvi a la plana, per regla general, el nombre d'ocurrences sol ser baix: les Borges del Camp (4), Castellvell (8) o Maspujols (3). Tot i això Riudoms, situat a la part més planera de la comarca, en té un nombre remarcable (15).

De la seva banda, les *basses*, que no depenen tant com les fonts de la disponibilitat d'aigua contínua, originen també un registre toponímic desigual. Direm, a manera d'exemple, que n'hem detectat 7 a la Mussara, 16 a Mont-roig, 18 a Prades, 26 a Reus, 35 a Riudecols i 43 a Vilanova d'Escornalbou. Des del punt de vista dels noms hem d'assenyalar que els topònims relatius a basses solen estar formats, gairebé sempre, per antropònims; en canvi, en els noms de fonts la tipologia de formació és més variada (sol haver-hi alternança entre antropònims i referències de caràcter geogràfic).

Passem a considerar d'una forma específica les *mines*; un element que havia estat indispensable (i encara ho és, amb caràcter més restringit) en el proveïment d'aigua (tant per al consum humà i animal com per al reg) als sectors més baixos de la comarca. Sobre la seva importància al Baix Camp, pensem que són molt il·lustratives unes paraules d'Eugeni Perea, estudiós de la toponímia de Riudoms (municipi on se'n localitzen 23):

“L'existència de mines a les nostres contrades és prou abundant, encara que no sigui parella amb llur cabal; alguns noms són d'origen molt antic (...). L'ur major increment és a mitjan segle XIX i coincideix amb el desenvolupament demogràfic, el major cultiu d'avellaners, etc. Cal fer notar que en gran nombre estan

condemnades a desaparèixer per causa de la major profunditat dels nous minats i pous artesianes, i també per la contaminació que sofreixen. 'Mina' és un mot relativament modern; antigament les anomenàvem 'fonts' " (116).

(Perea, 1978, pp. 322-323)

En qualsevol cas, l'anàlisi dels topònims del Baix Camp relatius al concepte de *mina* posa ben aviat de manifest que es tracta d'un terme que, tot i que bastant generalitzat, té a les terres baixes de la comarca l'arrelament més gran: n'hem registrat 20 a les Borges, 14 a Castellvell, 29 a Mont-roig, 23 a Riudoms i, com a xifra més destacada, 140 a Reus (117). A mesura que ens apropem a la muntanya, les freqüències minven: 13 a Alforja, 13 a Riudecanyes, 14 a Vilanova d'Escornalbou, 10 a Prades, i cap ocurrència a la Febró ni a la Mussara.

Amb el caràcter de variant lèxica, hem detectat en alguns termes de la comarca l'ús del genèric *aigua* amb el sentit de 'mina'. Aquest ús, concretament, ens consta a l'Aleixar (8 casos) (118), Alforja (4 casos) i Castellvell (1 cas); així mateix, a Mont-roig hem registrat l'*aigüeta de l'Ermita*, amb el mateix sentit de 'mina'.

c) L'empremta toponímica de les diverses facetes del món agrari

El món agrari, entès en una dimensió àmplia -i amb inclusió, per tant, d'activitats agrícoles, ramaderes i forestals- és, com ja hem tingut ocasió d'esmentar, el referent bàsic de la toponímia de la comarca relacionada amb les activitats econòmiques. És un món que a escala local té el seu reflex en una tipologia de noms genèrics àmplia i variada, que, amb variacions de matís, és vàlida gairebé per a tots els municipis (119).

A continuació fem una llista dels termes genèrics que, pel seu abast i la seva difusió homogènia, pensem que podrien constituir una "tipologia bàsica" dels conceptes que trobem més habitualment representats a la toponímia rural del Baix Camp:

- . Artiga
- . Botiga
- . Corral
- . Era

- . Granja
- . Hort
- . Mallol
- . Pallissa
- . Parada
- . Parellada
- . Plantada
- . Prat
- . Safranar
- . Salera
- . Sínia
- . Sort
- . Terra
- . Tros
- . Vinya

L'ús d'aquests termes, segons que hem constatat, varia força d'uns municipis a uns altres, i a vegades d'una forma molt significativa. Tot i això, hi ha base per pensar que gairebé tots, no més enllà de quatre dècades enrere, tenien un valor gairebé general. Això explicaria, en una perspectiva global, el nombre elevat d'ocurrències que presenta aquest apartat dins l'apèndix onomàstic de la tesi.

En relació amb els noms esmentats cal dir que, tot i haver-hi variacions d'abast local, hi ha un "esquema terminològic bàsic" present a nombrosos municipis de la comarca (tant pel que fa al "tipus" de nom com a la freqüència). El cas de Prades, en aquest sentit, creiem que pot ser prou il·lustratiu; d'acord amb la toponímia recollida a l'epígraf B.b.3 (de l'apèndix onomàstic), hi detectem els genèrics següents:

- . 45 corrals
- . 8 eres
- . 6 parades
- . 4 horts
- . 4 plantades
- . 3 granges
- . 3 trossos
- . 2 prats
- . 2 vinyes

A títol comparatiu, ressenyem a continuació l'esquema present a quatre termes més territorialment força diferenciats: la Mussara, Vilanova d'Escornalbou, Mont-roig del Camp i Reus.

. La Mussara:	22 parades 14 eres 11 horts 9 trossos 7 prats 5 corrals 2 vinyes 1 salera 1 safranar 1 pallissa
. Vilanova d'Escornalbou:	38 horts 34 trossos 10 sinies 9 corrals 8 eres 6 parades 1 vinya
. Mont-roig del Camp:	20 horts 12 corrals 6 eres 6 granges 3 parades 3 vinyes
. Reus:	36 parades 21 horts 19 trossos 17 granges 6 terres 4 vinyes

En qualsevol cas, més enllà de la constatació de l'esquema bàsic que esmentàvem més amunt, pensem que és difícil treure conclusions circumscrites a aquesta toponímia; sobretot, perquè el fet de moure'ns dins una escala tan detallada pot donar entrada a factors de distorsió -molt complexos de controlar, en el context d'una anàlisi comarcal. En altres paraules: que a Prades hi hagi un nombre de topònims relatius a *corrals* més gran que als altres municipis, o que a Vilanova d'Escornalbou passi el mateix amb els noms dels *trossos* o dels *hortes*, no vol dir necessàriament que el concepte al qual al·ludeixen tingui una importància diferent en tots aquests llocs. Podria donar-se el cas que fos un concepte "nominat" d'una altra manera, o fins i tot que fos "innominat" (a

causa de la seva indiferenciació, o confusió dins un “conjunt” d’ordre superior). Creiem, en definitiva, que esbrinar les raons últimes d’aquesta problemàtica demanaria un estudi molt específic (i d’altra banda, d’una complexitat material i metodològica molt gran).

d) Els noms relacionats amb les altres activitats econòmiques

Fem menció, seguidament, de la toponímia dels elements que hem qualificat com a “relacionats amb altres activitats econòmiques”. Es tracta, en general, d’un apartat que presenta variacions considerables d’uns municipis a uns altres: unes vegades per raó de la diferent naturalesa que han tingut -i que tenen- aquestes activitats, fins i tot al nivell local; altres vegades, perquè l’estudiós de l’onomàstica municipal ha dubtat a l’hora de situar aquests noms dins d’un apartat o un altre; fins i tot, en molts casos d’activitats de caràcter industrial i comercial, el mateix estudiós ha dubtat sobre el fet si les denominacions en qüestió havien de considerar-se, o no, com a topònims.

De forma semblant a l’apartat anterior, fem a continuació una relació sintètica dels termes genèrics que apareixen més sovint (bé que amb variacions de freqüència importants) dins l’apartat que ens ocupa la “toponímia bàsica” dels municipis del Baix Camp:

- . Adoberia
- . Bar
- . Barberia
- . Bòbila
- . Càmping
- . Celler
- . Estanc
- . Fàbrica (o edifici industrial o de serveis en general)
- . Forn
- . Hostal
- . Impremta
- . Mina (extractiva)
- . Molí
- . Nevera
- . Olla
- . Pedrera
- . Polígon industrial
- . Premsa
- . Trencadora (de fruits secs)

Cal dir que alguns d'aquests conceptes apareixen amb caràcter molt puntual. És el cas de les *olles*, alambins dedicats a la destil·lació d'aiguardents, que en èpoques passades havien donat nom als llocs on es realitzava aquesta activitat; en tenim exemples a Maspujols, Mont-roig, Riudecanyes i Riudecols. Al seu torn, les *neveres* (o pous de neu) són presents a Alforja (5), Prades (3) i Arbolí (2). També cal puntualitzar que alguns genèrics, entre els assenyalats, poden tenir una funcionalitat múltiple; és el cas, concretament, dels *forns*, els *molins* i les *premses* (120).

Semblantment a allò que succeïa respecte a les activitats agràries, la toponímia relativa a les altres activitats econòmiques apunta cap a un esquema comú, per bé que hi ha variacions de matis significatives. Un exemple que es podria considerar com a bastant estàndard és el de Riudecanyes; respecte d'aquest municipi transcrivim, a continuació, la llista dels genèrics corresponents a aquest apartat, com també el nombre de freqüències:

- . 15 pedreres
- . 6 molins
- . 6 premses
- . 5 cellers
- . 5 mines extractives
- . 4 forn
- . 3 olles
- . 2 bars
- . 1 barberia
- . 1 estanc
- . 1 impremta

Finalment, completarem l'anàlisi d'aquest apartat assenyalant diversos aspectes relatius a la distribució dels topònims. En primer lloc, remarcant el fet que el registre toponímic testimonia l'existència (pretèrita) de *mines extractives* a diversos municipis de la comarca -sobretot, del sector oest: l'Argentera, Alforja, Riudecanyes; però també a l'Albiol i a l'Aleixar. Una cosa similar passa amb les *pedreres*; n'hi ha gairebé a tots els municipis, però el major nombre d'ocurrències l'hem detectat a Alforja (16), Riudecanyes (15), Riudecols (13), Vilaplana (10), Maspujols (8) i Prades (8). Respecte a les activitats econòmiques més modernes, els testimonis toponímics són molt més esparsos i irregulars (en bona part, a causa de la diversitat de criteri per part dels autors dels reculls

onomàstics a l'hora de considerar o no aquesta toponímia). Això permet entendre que determinats tipus d'implantació (com ara els polígons industrials o els càmpings) apareguin només en alguns municipis (Mont-roig del Camp, Cambrils).

e) Els noms dels elements singularitzats

A l'apartat B.b.5 de l'apèndix onomàstic hem inclòs una diversitat d'elements amb l'únic denominador comú de compartir una certa condició de "singularitat" respecte al conjunt de la toponímia dels respectius termes. Per no entrar en una casuística del detall (que ens apartaria de l'objecte primordial del nostre estudi) esmentarem alguns exemples significatius que hem detectat. D'entrada, hem considerat dins aquest apartat els noms que ocasionalment fan referència a fites o senyals, a vegades d'origen o de finalitat desconeguts: *el Marge de les Dues Cares* a Castellvell del Camp; un nom idèntic que hi ha a Riudecanyes a Almofter i a l'Aleixar; o bé *el Mur de la Costa Llarga* a Vilaplana. Una consideració similar hem fet de la denominada *Fumera del Forn de l'Antonet*, a Riudecols ('fumera' en el sentit de xemeneia); *la Muralla*, a Prades; *la Paret de l'Hort del Querido* i *les Torres de l'Electricitat*, a l'Aleixar; *la Creu de Formatge* a Alforja; *el Cacau* (vestigi de l'antic molí hidràulic), a les Borges; *la Biga del Portal*, a Castellvell; *els Nius de Metralladores*, a Mont-roig; o *la Fita del Patró de l'Art*, a Reus. Pel que fa als edificis singularitzats, aquí cal distingir entre l'escala local i la comarcal: bàsicament perquè allò que és singular a escala local, deixa de ser-ho quan ho considerem en la perspectiva comarcal. Edificis i recintes com ara *l'Església*, *l'Abadia* (denominació habitual, a la comarca, de 'rectoria'), *el Cementiri*, *el Fossar*, *la Casa de la Vila*, *els Rentadors* o *el Mercat*, entre altres, són presents a la major part de termes del Baix Camp -amb les variacions pròpies de la grandària de cada nucli. També apareixen, a les poblacions més grans, nombrosos noms populars d'edificis. Reus n'és l'exemple més destacat, amb noms com ara *el Centre de Lectura*, *l'Equitativa*, *la Casa dels Aviadors* o *el Manicomi*, entre molts altres. Entre els indrets urbans singularitzats podem citar *els Perxos*, a Capafonts ("dues cases (...) que es comunicaven per dins", segons Manent, 1981, p. 59); un sentit similar té el topònim *Perxes de la Doreta*, al nucli de Prades.

6.5.3. Un camp especialment desenvolupat: la toponímia de les vies de comunicació

Hem assenyalat, en analitzar la “toponímia nuclear” del Baix Camp (a l’epígraf 6.3), que alguns topònims d’una rellevància particular, com ara *Reus* o *Alforja*, són interpretats etimològicament en el sentit d’al·ludir a uns camins o a unes cruïlles de comunicacions corresponents a unes èpoques molt llunyanes -tal vegada remotes. La dada, amb independència que els dits noms puguin ser objecte de controvèrsia al nivell filològic, és significativa perquè, als efectes del nostre estudi, ens permet posar en primer pla un dels aspectes que creiem més característics de la geografia humana del Baix Camp: el paper que hem tingut històricament aquestes terres -i que continuen tenint avui- com a “passadís”, com a “lloc de pas” (o fins i tot d’ “origen”) d’algunes de les vies de comunicació importants de Catalunya i de tota la franja mediterrània peninsular. Un paper que, en qualsevol cas, no se circumscriu al de simple “escenari”: la xarxa de nuclis de la comarca, i sobretot un fet urbà de l’envergadura de Reus, tenen molt a veure amb la particular *accessibilitat* de què gaudeix el Baix Camp (accessibilitat que es pot predicar, de fet, de tota aquesta plana litoral, envoltada d’un semicercle de muntanyes, i oberta també als camins del mar, que és el Camp de Tarragona).

En el context descrit, analitzarem a continuació alguns trets significatius de la toponímia relativa a les vies de comunicació. Ens referirem d’una forma indistinta als dos àmbits fonamentals a tenir en compte: el medi rural i el medi urbà. Cadascun d’ells constitueix un “context de denominació” específic, que pensem que és important conèixer amb profunditat a fi de poder avaluar adequadament la significació que té l’*odonímia* respecte al conjunt global dels noms (121).